

บทที่ 3

ทัศนะเชิงอภิปรายในพิธีกรรมข้าวของล้านนา

ในบทนี้ เป็นการวิเคราะห์ตามกรอบปัญหาที่ได้ตั้งประเด็นไว้ในบทที่ 2 โดยมีหัวข้อศึกษาดังนี้

3.1 แนวคิดเรื่องธรรมชาติของโลก

3.2 แนวคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์

3.1 แนวคิดเรื่องธรรมชาติของโลก

การวิเคราะห์เรื่องธรรมชาติของโลกจากพิธีกรรมข้าวของล้านนา มีหัวข้อศึกษา ดังนี้

3.1.1 ต้นกำเนิดของโลก

3.1.2 โลก 2 มิติ : โลกธรรมชาติและโลกเหนือธรรมชาติ

3.1.3 ความเป็นไปของโลก

3.1.1 ต้นกำเนิดของโลก

แนวคิดและความเชื่อเรื่องภาวะต้นกำเนิดของโลกของชาวล้านนา ปรากฏร่องรอยในคำโอกาสพิธีทำบุญข้าวใหม่ ข้าวล้านบาตร(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) ว่าดังนี้

“พร่องหีบกล้วยพร่องปลูกลูกนา

แต่เช่นพระสัพพัญญูเจ้าตนชื่อสัมมาสัมพุทธโอรสอยู่แล้ว

ตราบถึงเข้าไหญ่มีรวง

ล่องลูกแม่แพร่เสมอกัน

จึงห่างเกี่ยวเข้าตากไว้

จึงพากันแรกรวงทอง

ไหญ่น้อยมอกเพิงใจ

แปลงทองน้อยไหญ่ทราบดี

คั่นทองไว้บอกรวมล

มากจะทำทอดเลี้ยง

แล้วพากันมาฟาดตี

หากเปนโบราณมาแต่เค้า

ปิดบัวเอาน้ำหยดน้ำใส

เม็ดมอนหลวงเหลืองแพร่

จึงหาวันดีดีเก็บเส้า

ได้ ๓ , ๔ , ๕ แดด

พร่องคี่มาเกาะหอมเปนเฟ้า

ใส่แล้วไว้ชนใส่

ตามปาเวณี่มาแต่ปู่สังได้

จึงหาเครื่องครัวอันควรพิทักษ์

ทั้งหมากเหมี้ยง ปูน พลุ ยา

หะวีมาใส่เส้า ฯลฯ”

ความหมาย : ...หอบกล้ามาปลูกในที่นาตามแต่โบราณ ดังเช่นพระสัพพัญญู ให้เอาน้ำใส่ที่นา จนกระทั่งข้าวออกรวง จึงหาวันดีเก็บเกี่ยวข้าว ให้ตากไว้ ๓, ๔, ๕ แดด เสร็จแล้วจึงจัดมัดไว้ให้เหมาะ เป็นการทำตามประเพณีตั้งแต่ปู่ส้างได้ ให้หาอาหารทั้งหมากพลูมาเลี้ยง แล้วจึงฟาดตีข้าว แล้วเก็บใส่ยุ้งข้าว

กล่าวถึงการทำนาตามประเพณีที่ทำกันมาตั้งแต่ปู่ส้างได้ ในที่นี้หมายถึง ปู่ส้างไคยะสังกะสี ผู้สร้างมนุษย์คนแรก ตามตำนานการสร้างโลกของชาวล้านนาเรื่อง "ปฐมมูลมูลี" (ดร.อนาโตล โรเจอร์ เบิลติเยร์, 2534) หลักฐานเกี่ยวกับความเชื่อดังกล่าว สรุปความย่อได้ดังนี้

เมื่อโลกยังไม่ปรากฏ มีแต่อากาศว่างเปล่า ความร้อนและความเย็นมาบรรจบกัน ทำให้เกิดลมพัดหมุนอย่างรุนแรงจนเกิดเป็นกลุ่มก้อน จากกลุ่มก็เกิดเป็นแผ่นดิน น้ำ หินผา แร่ธาตุ ต่างๆ ความชื้นก่อให้เกิดเป็นคูเป็นโคลนบนหินผา แล้วกลายเป็นต้นไม้ จากธาตุทั้ง 4 เกิดสัตว์ เจริญจนเช่นหนอนดั่ง และสัตว์ที่มีเลือดมีกระดูก สัตว์เหล่านี้ตายแล้วเกิด จนเต็มแน่นแผ่นดิน

หลังจากหลายกัปผ่านไป มีอิตถิ(หญิง)ผู้หนึ่งเกิดจากธาตุดิน ชื่อนางอิตถิไคยะสังกะสีปริสสะ ผู้หนึ่งเกิดจากธาตุไฟชื่อว่าปู่ส้างไคยะสังกะสี ได้อยู่ด้วยกัน และปั้นสร้างมนุษย์ 3 คนแรกในโลก คือหญิง ชาย และนบุงสกะ(บุคคลสองเพศ) ต่อมาจำนวนมนุษย์มีมากขึ้น ซึ่งพากันทำแต่บาป ปู่และย่าทั้งสองจึงตัดสินใจทำลายโลก โดยให้ช้างมโนสิลาหยุดหายใจ เมฆก็ไม่เกิด ฝนไม่ตก พระอาทิตย์เผาไหม้ตั้งแต่แผ่นดินจนถึงอภิสราพรหมโลก ต่อจากนั้น ปู่และย่าทั้งสองก็ให้ช้างมโนสิลาหายใจเหมือนเดิม แผ่นดินกลับเป็นดังเก่า ผู้ที่อยู่พรหมโลกก็ลงมาเกิดบนผืนแผ่นดิน

กัปต่อมา มนุษย์ก็พัฒนา สามารถพูดได้ รู้จักบาปบุญคุณโทษ จนมีมนุษย์ผู้หนึ่งเกิดมาหลายกัปหลายกัลป์ และได้บำเพ็ญบารมีไว้มาก ในที่สุดก็ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วจึงแสดงธรรมเทศนาแก่พระอินทร์ พระพรหม เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

¹ กัปหรือกัลป์ หมายถึง 1 ช่วงวันของพรหม ซึ่งประกอบด้วย 1 วัน 1 คืนของพรหม เฉพาะภาคกลางวันของพรหมแบ่งออกเป็น 14 มินันตะระ 1 มินันตะระยาวนานเท่ากับ 12,000 ปีสวรรค์ หรือ 4,320,000 ปีมนุษย์ โดย 1 ปีสวรรค์เท่ากับ 360 ปีมนุษย์ (กิริติ บุญเจือ, 2522)

จากตำนานปฐมมูลมูลี้ดังกล่าว แสดงให้เห็นแนวคิดและความเชื่อพื้นฐานของชาวล้านนาเรื่องภาวะต้นกำเนิดว่า โลกเกิดจากสภาวะตามธรรมชาติที่เหมาะสม โดยสสารที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานหรืออันติมะ(basic or ultimate element) ประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ โดยอาศัยพลังอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติเป็นผู้ประกอบการจัดเป็นวิวัฒนาการของโลกและการสร้างมนุษย์

แม้ว่าในพิธีกรรมชาวล้านนาจะมีการกล่าวถึงปู่สังโคยะสังกะสี ผู้สร้างมนุษย์คนแรกตามตำนานปฐมมูลมูลี้ แต่ในพิธีกรรมชาวล้านนาไม่ปรากฏแนวคิดและความเชื่อเรื่องภาวะต้นกำเนิดของโลกว่า มาจากองค์ประกอบพื้นฐานของโลกเกิดจากธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ สิ่งที่ชาวล้านนาให้ความสำคัญ คือ ความจริงเหนือธรรมชาติ ซึ่งชาวล้านนาเชื่อว่าเป็นสภาวะเหนือธรรมชาติที่มีอยู่ในดิน น้ำ ลม ไฟ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวล้านนาสนใจเป็นพิเศษว่า ทำอย่างไรจึงจะได้ประโยชน์จากสิ่งนั้น จึงแสดงออกในรูปของการประกอบพิธีกรรมต่างๆ มีพิธีกรรมชาวล้านนาเป็นต้น เช่น การประกอบพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำเพราะชาวบ้านมีความเชื่อว่า แต่ละลำน้ำจะมีผีขุนน้ำดูแลทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้น ก่อนการทำนาชาวบ้านจึงต้องมีการเซ่นไหว้ผีเลี้ยงผีขุนน้ำเป็นประจำทุกปี ด้วยหวังว่าผลของการปฏิบัตินั้นจะทำให้ผีขุนน้ำพึงพอใจและส่งผลให้ตนเองมีน้ำไว้ให้นา

3.1.2 โลก 2 มิติ : โลกธรรมชาติและโลกเหนือธรรมชาติ

ชาวล้านนามีทัศนะเกี่ยวกับโลกที่เป็นจริงว่าประกอบด้วย 2 โลก คือ โลกธรรมชาติที่ภายใต้ประสบการณ์ผัสสะ และโลกเหนือธรรมชาติที่อยู่เหนือประสบการณ์ผัสสะ โดยความสัมพันธ์ระหว่างทั้ง 2 โลก มีลักษณะไม่เหมือนกับทฤษฎี 2 โลก (2 Worlds Theory) ของพลาโต คือ มีสิ่งสากลแยกออกจากสิ่งเฉพาะ และไม่ได้มีแนวคิดตามหลักปรัชญาของอริสโตเติลว่า ในสิ่งเฉพาะมีสิ่งสากลอยู่(Gamert,1939) แต่โลกของชาวล้านนาจะเป็น 2 มิติที่ซ้อนกันอยู่ คือ ในโลกธรรมชาติจะมีโลกเหนือธรรมชาติอยู่ด้วย โดยโลกเหนือธรรมชาติจะมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการดำเนินชีวิตของชาวล้านนาและมนุษย์โลกทั้งมวลด้วย เราสามารถวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างโลกทั้ง 2 มิติได้จากพิธีกรรมชาวล้านนา ได้ดังนี้

ก. ขวัญ

ขวัญ หมายถึง สภาวะที่มีอำนาจลึกลับอย่างหนึ่งครองอยู่ในตัวคน สัตว์ หรือแม้แต่ข้าวของต่างๆ ขวัญไม่ใช่วิญญาณ หรือจิตใจหรือความรู้สึกนึกคิด ซึ่งเป็นอาการของวิญญาณหรือจิต

ใจ แต่ขวัญเป็นสภาวะพลังหรืออำนาจพิเศษอันหนึ่งที่มีอยู่ในส่วนของร่างกายและจิตใจ (ดร.สิทธิ นุตรอินทร์, 2523) สำหรับความเชื่อเรื่องขวัญที่ปรากฏในพิธีเรียกขวัญข้าวว่า มีขวัญประจำตัว 32 ขวัญ เรียกว่ามีจำนวนครบตามอาการ 32 ของชีวิตนั่นเอง ดังความตอนหนึ่ง(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) ว่าดังนี้

“สามสิบสองวันแห่งนางหนุ่มหน้าแม่โกสก	ขอเชิญนางนกเหินมาอย่านาน
หื้อนางฉานมาด้วยลวงอากาศ	หื้อนางมาบ่ขาดอย่านาน
หื้อนางมาพลันพวงด้วยริบ	ปานดั่งม้าแก้วกับปานลมไหลหลัง
หื้อนางมานั่งอยู่ในห้อง	ประเทศทองเยี่ยหลวง
หื้อนางมาพลันพวงสะพู่	หื้อนางมานั่งพร้อมอยู่เสวยสุข
ขอริบลูกมาเทอะเจ้า	บัดนี้เล่าผู้ข้าทั้งหลาย
คึดตกแต่งทำดา	มีทั้งของนานาทุกสิ่ง ฯลฯ”

ความหมาย : ๓๒ ขวัญของนางโพสพ ขอนางนกเหินมาอย่าได้ช้า รวดเร็วดั่งม้าแก้วหรือดั่งลมที่พัดไหล ขอให้นางมานั่งอยู่ในห้องพร้อมมาอยู่เสวยสุข บัดนี้ข้าทั้งหลายนำมาตกแต่งมีทั้งของนานาทุกสิ่ง

และพิธีการเรียกขวัญควาย ได้กล่าวถึงขวัญควายว่า มีขวัญประจำตัว ๓๒ ขวัญ เช่นเดียวกับขวัญข้าว ดังความตอนหนึ่ง(อ้างใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) ว่า

“บัดนี้ข้า ผู้ข้าจักเรียกร้อง	๓๒ ขวัญเจ้าโคณามหิงสา
หื้อเจ้ามาอยู่สืบสร้างก่อสมพาร	๓๒ ขวัญเจ้าหื้อได้มาอยู่สืบเชยบานกับด้วยผู้ข้า
อันเป็นมนุสสโลกหัล้าเมืองคน	๓๒ ขวัญเจ้าอย่าได้โสกเส้าหมอง ฯลฯ”

ความหมาย : บัดนี้ ข้าจะเรียกร้อง ๓๒ ขวัญเจ้าโค ให้เจ้ามาสืบสร้างก่อสมพาร ๓๒ ขวัญให้มาอยู่สร้างความสุขให้กับพวกข้าอันเป็นมนุษย์ในโลก ๓๒ ขวัญเจ้าอย่าได้เศร้าหมอง

ธรรมชาติของขวัญ คือ เป็นนามธรรมที่มีลักษณะเบา ลอยอยู่ทั่วร่างกาย ขณะที่ดีใจมากหรือตกใจมาก ขวัญจะมีความเคลื่อนไหวและอาจหนีออกจากตัวได้ ชาวล้านนาจึงต้องประกอบพิธีเรียกขวัญเมื่อเกิดเหตุให้ต้องเสียขวัญขึ้นมา เพื่อเรียกขวัญให้กลับมาอยู่กับเนื้อกับตัวอย่างครบสมบูรณ์เหมือนเดิม ตัวอย่างเช่น การตีหรือประพาศตีผิดต่อข้าว จะทำให้ขวัญข้าวตกใจแล้วหนีไป ซึ่งจะทำให้ไม่ได้รับผลผลิตที่ดี ฉะนั้น ชาวล้านนาจึงต้องทำพิธีขอสมาข้าวมาก่อน เพื่อเป็น

การขอโทษที่จะต้องเหยียบย่ำฟาดตีข้าวและทำให้ขวัญข้าวต้องตกใจ ดังความตอนหนึ่ง
(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) ว่า

“ขวัญเจ้าเป็นเจ้าอย่าไฟตกใจเวรหนักว่า	แก่ป่าไม้ไพรสณฑ์
สุดวิสัยคนแฉั่วล่า	แรดช้างป่าวิ่งควาย
มีมากหลวงหลายระรื่นเต็นเหล่น	จักตื้นเต็นกัตตีเจ้า
มาเทอะนางเฮย ขวันเจ้าเป็นเจ้า	อย่าไฟตกใจเวรวันแหว่”

ฯลฯ

ความหมาย : ขวัญเป็นเจ้า อย่าได้ตกใจหนีเข้าไปในป่า ที่มีทั้งแรด ช้าง วัว ควายจะเป็น
อันตรายกัตตี ขอให้นางมาที่นี้ อย่าได้ตกใจหนีหายไปทีใดเลย

ลักษณะของขวัญที่ปรากฏในพิธีกรรมข้าวล้านนา คือ ขวัญอยู่เหนือการควบคุมของ
มนุษย์ และมนุษย์อาจสัมพันธ์กับขวัญได้ในแง่ของการประนีประนอม การให้ความเคารพนับถือ
หรือ“การยอมให้” ยกตัวอย่างเช่น ในความตอนหนึ่งของคำขอสมมาข้าวและคำเรียกขวัญข้าว
(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) ว่าดังนี้

“สืบนี้วประนมกรข้าไว้บนน้ำ	จุงมาเสวยเข้าน้ำมากพลู
มีทั้งกล้วยคร้าวยาวใหญ่	ฝูงรูปเทียนงาม
แต่ตามคู่แสง	บ่หื้อหายตามทำนองมา
บ่หื้อเหิดค้ำตามรืตบอกรา	ขวัญจนาม่อนกราบทูลลา
ขอสมมาขวันเข้า	จุงมาอยู่สถิตหมั่นแต่เล่าชู้
กาละควรข้าวอนขอ	จุงพออินตุมุจุ้มไ้
ถวายประนมกรเท่านั้นแล”	

ความหมาย : สืบนี้วขอกราบไหว้ จงมาเสวยน้ำ มาก พลู กล้วย ทั้งรูปเทียนที่จัดไว้ตาม
จารีตที่ถือปฏิบัติ ขอขมาขวัญข้าว จงมาอยู่สถิตหมั่น ในเวลานี้ข้าวอนขอได้เอ็นดูและขอกราบไหว้
เท่านั้นแล

แม้ในพิธีเรียกขวัญควาย ก็มีคำกล่าวเรียกขวัญควายทั้ง ๓๒ ขวัญ ความตอนหนึ่ง
(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) ว่าดังนี้

“๓๒ ขวันเจ้าหื้อได้มากินน้ำใสใบหญ้าอ่อนเขียวงาม
๓๒ ขวันเจ้าจุงมาเสวยจำยามเลยคู้่น้อย

มีทั้งกล้วย อ้อย มากหวานใจ

๓๒ ขวัญเจ้าอย่าไฟเที่ยวล่าไกล ฯลฯ”

ความหมาย : ๓๒ ขวัญเจ้าให้มากินน้ำใสและใบหญ้าอ่อนเขียว ๓๒ ขวัญมากินทั้งกล้วย อ้อย ๓๒ ขวัญอย่าได้หนีไปเที่ยวที่ไหนไกล

จะเห็นได้ว่า ชาวล้านนาให้ความสำคัญกับขวัญ โดยมีแนวคิดและความเชื่อพื้นฐานว่า ขวัญเป็นพลังอำนาจที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ สัตว์ หรือแม้แต่ข้าวของต่างๆ ถือเป็นโลกเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลกำหนดความเป็นไปของโลกธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น ขวัญข้าว มีส่วนสำคัญต่อความอุดมสมบูรณ์ข้าว ดังนั้น ชาวล้านนาจึงมีการประกอบพิธีกรรมเรียกขวัญข้าว พิธีขอขมาข้าว กรณีที่ประพาศดลวงเกิน เช่นเดียวกับ พิธีเรียกขวัญควาย ทั้งนี้ก็เพื่อคืนความสมบูรณ์ให้กับขวัญ ซึ่งเป็นสภาวะพลังหรืออำนาจพิเศษที่มีอยู่ในส่วนของร่างกายและจิตใจ

ข. ผี

ผี หมายถึง สภาวะความเป็นอยู่มีอยู่หลังความตาย ซึ่งโดยรวมแล้วดำรงสภาพเป็นวิญญาณที่ไม่มีตัวตน แต่อาจแสดงฤทธิ์ให้เห็นเป็นคนหรือสัตว์หรือปรากฏการณ์ต่างๆได้ตามต้องการ มีฤทธิ์อำนาจมากกว่ามนุษย์ ไม่ให้คุณให้โทษแก่ผู้ใด แต่จะให้คุณเมื่อได้รับการขอร้องให้ช่วยเหลือ และผีจะให้โทษเมื่อถูกทำให้โกรธ(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ ,2542) ชาวล้านนามีความคิดและความเชื่อในเรื่องผีว่าเป็นเรื่องจริง ที่ปรากฏในพิธีกรรมข้าวล้านนา สามารถจัดกลุ่มประเภทใหญ่ๆของผีล้านนา ได้แก่ ผีธรรมชาติ ผีบรรพบุรุษ

1. ผีธรรมชาติ ชาวล้านนามีความเชื่อว่า ในทุกสิ่งมีชีวิต(animism) ทุกสิ่งทุกอย่างมีชีวิตกำกับอยู่ด้วย ธรรมชาติทั้งปวงเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจ สามารถบันดาลโชคชะตาคุณประโยชน์และโทษต่อมนุษย์ ภายหลังความเชื่อในอำนาจของธรรมชาติได้กลายเป็นเทพเจ้าซึ่งมีอำนาจ ผีธรรมชาติที่ปรากฏในพิธีกรรมข้าวล้านนามีดังนี้

1.1 ผีขุนน้ำ ทุกๆปีช่วงก่อนการทำนาชาวบ้านจะประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ ชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ ซึ่งถือว่าเป็นหัวหน้าของผิวน้ำที่ประจำต้นน้ำแต่ละสาย

“...เจ้าพ่อได้มีเมตตาเผื่อแผ่แบ่งลำน้ำอ่อนนี้ ไปหื้อแก่ข้าทั้งหลายได้ใช้ทำไร่ทำนา...”

1.2 ผีนา ชาวล้านนาจะสร้างหอผีนาหรือหอผีเจ้าที่ประจำนา โดยผีนาถือเป็นผีเจ้าที่ชนิดหนึ่ง ทำหน้าที่รักษาอยู่ในที่นา คนพื้นเมืองโบราณเชื่อว่า ต้นไม้ทุกต้นและกอหญ้าทุกกอมีผีรักษาอยู่ประจำ คือผีที่ดูแลรักษาในบริเวณนั้น ในทุกขั้นตอนของการทำนาชาวนาจะต้องบอกและขออนุญาตผีเจ้าที่หรือผีนา ก่อนทุกครั้ง “ก่อนทำนาคันหน่อ ไหว้เจ้าตี้เจ้าตาง มีแบ่งขันขึ้น ข้าวตอกดอกไม้มอบอกเป็น เก็บเกี่ยวเสร็จเฮากก็เลี้ยงเจ้าตี้เจ้าตาง ข้าวตอกดอกไม้มอบข้าวเข้าห่องแล้วก็ต้องมาบอกเป็น”(พร รวดเร็ว สัมภาษณ์,2543)

1.3 ผีโป่งป่าดำดอยหลวง ชาวล้านนาเชื่อว่าแสงน้ำ ป่า ทำ น้ำ ภูเขาหลวง เป็นที่มี
เทวดารักษาอยู่ทุกแห่ง ผีเหล่านี้มีลักษณะปฏิกิริยาได้ตอบกับมนุษย์ คือ ถ้าทำร้ายล่วงเกินผีก็
ร้าย ถ้าทำดีก็ดีตอบ

1.4 ผีสัตว์ ชาวล้านนามีความคิดและความเชื่อว่า ทุกสิ่งทุกอย่างมีชีวิตกำกับอยู่ด้วย มีการเวียนว่ายตายเกิด และเมื่อสัตว์ต่างๆตายไปแล้ววิญญาณของสัตว์ที่ยังไม่ไปเกิดจะกลายเป็น

2. **ผีบรรพบุรุษ** ชาวล้านนามีความเชื่อว่า วิญญาณเป็นสิ่งที่ไม่สูญสลาย นำไปสู่การบูชาบรรพบุรุษ(Ancestor Worship) เรียกว่า “ผีปู่ย่า” ด้วยเชื่อว่าผู้ที่อยู่ในครอบครัวเดียวกันโดยเฉพาะบิดามารดา ปู่ย่าตายาย เป็นผู้ที่ให้ประโยชน์แก่ตนและช่วยเหลือตนมากที่สุด โดยช่วง

2. **ผีบรรพบุรุษ** ชาวล้านนามีความเชื่อว่า วิญญาณเป็นสิ่งที่ไม่สูญสลาย นำไปสู่การบูชาบรรพบุรุษ(Ancestor Worship) เรียกว่า “ผีปู่ย่า” ด้วยเชื่อว่าผู้ที่อยู่ในครอบครัวเดียวกันโดยเฉพาะบิดามารดา ปู่ย่าตายาย เป็นผู้ที่ให้ประโยชน์แก่ตนและช่วยเหลือตนมากที่สุด โดยช่วง

หลังการเก็บเกี่ยว ชาวล้านนาจะนำข้าวใหม่ไปทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษ และเป็นการระลึกบุญคุณของบรรพบุรุษที่ช่วยดูแลปกป้องครอบครัวตลอดฤดูกาลทำนาที่ผ่านมา

ค. เทวดา

เทวดาเป็นภาวะความเป็นเทพ โดยมีสภาพสูงกว่ามนุษย์และบริบูรณ์ด้วยความเป็นทิพย์ หมายถึงเทพทุกชนิด เทพอารักษ์ พระภูมิเจ้าที่และสิ่งอื่นๆ สำหรับชาวล้านนาแล้ว เทวดามักจะหมายถึง ผู้ที่อยู่ในสวรรค์ ซึ่งจะอยู่ในฐานะของผู้ที่ควรแก่ความเคารพ เป็นตัวแทนของคุณความดีที่ช่วยเหลือผู้ตกอยาก และเป็นพยานในการกุศลหรือกิจกรรมที่ต้องการความศักดิ์สิทธิ์หรือดั่งาม แนวคิดและความเชื่อเรื่องเทวดาของชาวล้านนาปรากฏในคำอัญเชิญเทวดา ซึ่งชาวล้านนาจะอัญเชิญเทวดาเหล่านี้ก่อนที่จะมีการทำบุญให้ทานทุกอย่างรวมทั้งทำบุญในพิธีกรรมข้าวด้วย โดยคำอัญเชิญเทวดามีทั้งแบบย่อและแบบโวหาร ดังมีตัวอย่าง(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) ต่อไปนี้

“ฟังราผู้เทพท้าว	อยู่ด่านด้าวเขตโขงธรณีแผ่นดินไกลอากาศกว้างโลก
จักรวาฬไพรพนมแผ่นดินกลมทั่วทุกด้าว	โขงเขตท้าวด่านดงรี
อันอยู่ในนทีน่านน้ำ	ทุกเถื่อนถ้ำสระศรี
ทั้งเส้นหย้าวัลลี	ทั้งศิริปัพพะเต
อสุเรมากมวล	มีทั้งกุมภันท์คันธพพักษ์ขมเสลี
ได้ห้อมมือเวจิริราชท้าวยมบาล	จตุโลกทั้ง ๔ องค์ตานจอมเจื่องเจ้า
ท้าวอิราของคอินทร์	อมรินทร์ชั้นฟ้าอ้อกามา
ขอเชิญมาทั้งทั้งโขงโสฬแผ่นดินฟ้าถึงพรหมมวลมาก	ตราบต่อท้าวเนวสัญญา
อันเชิญมาปัดตาโมทนาลวดแปนลักชีพยาน	แห่งมุลสัทธาแปนจึง
ขอนำชื่อแห่งยงชาย	เมื่อถวายแด่พระอินทร์เจ้าฟ้า
ว่าวันนีมุละสัทธาผู้ข้าทั้งหลาย	ได้น้อมหน้าบ่าเพื่ญทานนั้นจุงจักมีแลฯ”

ความหมาย : เทวดาที่อยู่ทั้งในเขตแผ่นดิน ผืนฟ้า และน่านน้ำ ได้แก่ กุมภันท์ คนธรรพ ยักษ์ ท้าวมบาลที่อยู่ใต้โลกในอเวจี ท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่ พระอินทร์ที่อยู่ในสวรรค์ชั้นฟ้า เทวดาที่อยู่ในชั้นพรหม ขออันเชิญมาเป็นสักขีพยานในการทำบุญของผู้ข้าทั้งหลาย

เฉพาะในพิธีกรรมข้าวล้านนาได้ศึกษาพบว่าที่แนวคิดและความเชื่อโดยพิสดารมากเกี่ยวกับเทวดา ซึ่งสามารถสรุปรายละเอียด(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) ดังนี้

1. พระอินทร์ อินทาหรือสักกะ ชาวล้านนาถือว่าเป็นเทพสูงสุดในดาวดึงส์ และเป็นเทวดาที่มีความสำคัญต่อพิธีขอฝนก่อนการทำนาของชาวล้านนา เหตุผลเพราะ

ประการแรก ถือเป็นเทพเจ้าแห่งพายุฝน ซึ่งมีหน้าที่ต้องรบกับพวกอสูรแห่งความแห้งแล้ง เพื่อให้เกิดน้ำและแสงสว่างแก่โลก

ประการที่สอง นอกจากพระยังทรงเป็นผู้บังคับบัญชาโดยตรงของท้าวจตุโลกบาล (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) ซึ่งเป็นเทพที่มีหน้าที่ดูแลความสงบสุขของโลกมนุษย์ในทิศต่างๆทั้งสี่ทิศ

ชาวล้านนามักมีคำกล่าวขัญเชิญพระอินทร์มาเป็นสักขีพยานในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น ในพิธีขอฝนจากปีชุนนะเทวดา มีคำกล่าว(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) ว่า"...บัดนี้ขอเทพาพดาอินทาพรหมยมาฯ แลท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ เปนสักขีสักขี ๗๗"

เช่นเดียวกับในพิธีขอฝนโดยการฟังธรรม(ธัมม) มีคำกล่าวเชิญพระอินทร์มาเป็นสักขีพยานในการประกอบพิธีกรรม(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)ว่า"...บัดนี้ขอให้เทวดาพระอินทร์ พระพรหมทั้งหลายเป็นสักขีพยานฯลฯ" แต่เดิมพระอินทร์เป็นเทพที่ได้รับความนิยมอย่างสูงในคัมภีร์พระเวท ดำรงตำแหน่งนี้อยู่ได้เป็นนิรันดร์ แต่เมื่อได้รับอิทธิพลจากพุทธปรัชญาพระอินทร์ก็หนีไม่พ้นหลักแห่งการเวียนว่ายตายเกิดไปได้

2. พระพรหม หมายถึง เทพที่มีสภาวะความเป็นอยู่และสภาวะจิตบริสุทธิ์กว่ามนุษย์ พระพรหมมี 2 ลักษณะ ได้แก่ สภาวะแรก รูปพรหม คือ มีรูปกายรับสัมผัสความสุข อีกสภาวะได้แก่อรูปพรหม คือ ไม่มีกายที่จะทำหน้าที่ใดๆ เป็นสภาวะที่อยู่สูงกว่ารูปพรหม ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ชาวล้านนามักมีคำกล่าวขัญเชิญพระพรหมมาเป็นสักขีพยานเช่น ในพิธีขอฝนโดยการฟังธรรม(ธัมม) ก็มีคำกล่าวเชิญพระพรหมมาเป็นสักขีพยานในการประกอบพิธีกรรม(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) ว่า"...บัดนี้ขอให้เทวดา พระอินทร์ พระพรหมทั้งหลายเป็นสักขีพยานฯลฯ"

3. ท้าวทั้งสี่ หมายถึง มหาเทพสี่พระองค์ที่เป็นหัวหน้าของเทวดาทั้งหลายในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิก ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นแรก ท้าวทั้งสี่พระองค์นี้ทำหน้าที่ดูแลความสงบสุขของเหล่าสัตว์โลกในทิศทั้งสี่ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) ว่าดังนี้

“...พระยาธรรมาธิราช อันอยู่รักษายังทิศก้ำวันออก เจ้ากูเป็นใหญ่แก่คันธัพพะทั้งหลาย...”
หมายถึง ท้าวธรรมาธิราช ดูแลทิศตะวันออก เป็นหัวหน้าของพวกคันธัพพะ หรือคนธรรพ์

“...พระยาวิรุฬหะ อันอยู่รักษายังทิศก้ำใต้ เจ้ากูอันเป็นใหญ่แก่กุมภกัณเฑาะทั้งหลาย...”
หมายถึง ท้าววิรุฬหก ดูแลทิศใต้ของเขาวงกตพระสุเมรุ เป็นหัวหน้าของพวกกุมภกัณเฑาะ

“...พระยาวิรูปักษะ อันอยู่รักษายังทิศก้ำวันตก เจ้ากูอันเป็นใหญ่แก่นาคทั้งหลาย...”
หมายถึง ท้าววิรูปักษะ ดูแลทิศตะวันตกของเขาวงกตพระสุเมรุ เป็นหัวหน้าของพวกนาค

“...พระยาอุเวระ อันอยู่รักษายังทิศก้ำเหนือ เจ้ากูอันเป็นใหญ่แก่ยักษ์ทั้งหลาย...”
หมายถึง ท้าวเวสสุวรรณหรือท้าวอุเวระหรือท้าวไพศพ ดูแลทิศเหนือของเขาวงกตพระสุเมรุ เป็นหัวหน้าของพวกยักษ์

มหาเทพทั้งสี่พระองค์นี้ถือว่า พระอินทร์เป็นหัวหน้าของตน ดังมีคำกล่าวที่ว่า “...อินทราชิตราชนัน เป็นเจ้าใหญ่แก่เทวดาทั้งหลายตนกินสองสวรรค์ชั้นฟ้าชื่อว่าจาตุมหาราชิกา และดาวดึงษา...”

ชาวล้านนาจะทำพิธีบวงสรวงท้าวทั้งสี่ทุกครั้งที่ยังงานมงคลต่างๆ ในพิธีกรรมชาวล้านนาจะมีการขึ้นท้าวทั้งสี่ คำว่าการ“ขึ้น” (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) ในที่นี้หมายถึง การเริ่มต้นพิธีกรรมอันเป็นมงคล โดยจะเริ่มต้นบอกกล่าวท้าวทั้งสี่ คือ มหาเทพทั้งสี่ พระองค์ซึ่งเป็นผู้ดูแลโลก ทั้งในการสำรวจดูผู้ประกอบบุญคุณกรรมต่างๆ ทั้งป้องกันภัยและอำนวยความสุขความเจริญแก่มนุษย์

5. ปัทมุนะเทวบุตร จากความคิดเห็นของท่านผู้รู้เกี่ยวกับสภาวะของเทวบุตร อาจสรุปได้สองประการ ประการแรก คือ เทพที่เกิดได้โดยไม่ต้องอาศัยการก่อกำเนิดจากพ่อแม่ ประการที่สอง คือ เทพผู้ด้อยด้วยยศตามลำดับชั้น เป็นผู้ที่พึ่งส่วยสภาวะเทวดา และมีอายุ

น้อยกว่าผู้ที่อยู่ในที่นั้น (อุดม รุ่งเรืองศรี อ้างใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) เมื่อเกิดความแห้งแล้งฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวล้านนาจะประกอบพิธีขอฝนจากปักษุนนะเทวบุตร ซึ่งเป็นเทพแห่งฝนด้วยการบวงสรวงและอ้อนวอน เพื่อขอให้บันดาลฝนให้ตก ดังมีคำกล่าว(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) ตอนหนึ่งว่า

"สุมนตุ โภณโต ปักษุนนเทวบุตร ดูกราปักษุนนเทวบุตร
 ตนเป็นเจ้าแห่งเมฆธรรมา ในกาละบัดนี้ก็เป็นฤดูกาลอันเข้ายังปริมมวัสสา
 ในกาละอันควรมีน้ำฟ้าสายฝน ตกลงมาร่มเย็นยังไร่นาข้าวกล้า"
 ฯลฯ

ความหมาย : ปักษุนนะเทวบุตรผู้เป็นเจ้าแห่งเมฆ บัดนี้เป็นฤดูกาล(ปริมมวัสสา)อันควรมีน้ำฟ้าสายฝนตกลงมาร่มเย็นยังไร่นาข้าวกล้า

สรุปได้ว่า สำหรับชาวล้านนาเทวดามักจะใช้ในความหมายว่า ผู้ที่มีภาวะความเป็นเทพ มีสภาพสูงกว่ามนุษย์และบริบูรณ์ด้วยความเป็นทิพย์ อยู่ในฐานะของผู้ที่ควรแก่ความเคารพ และชาวล้านนามักเชื่utoweดว่าเป็นพยานในการกุศลในการประกอบพิธีกรรมข้าว ซึ่งต้องการความศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งงาม โดยเป็นการผสมผสานรูปแบบของเทวดาในศาสนาพราหมณ์เข้ากับแนวคิดความเชื่อของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ เดิมเทวดาของศาสนาพราหมณ์มีสภาวะที่เป็นนิรันดร์ แต่เมื่อได้รับอิทธิพลของแนวคิดความเชื่อจากพระพุทธศาสนา สภาวะของเทวดาจึงมีการเวียนว่ายตายเกิดตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ

ในยุคต้นๆของศาสนาพราหมณ์ พระพรหมทรงเป็นเทพสูงสุดเพียงพระองค์เดียว เป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง ถือเป็นมหาวิญญาณของสากลโลกที่แทรกอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง เรียกว่า ปรมาตมัน และมีความเชื่อที่น่าสนใจเกี่ยวกับพระพรหมว่า มนุษย์แต่ละคนที่เกิดมา วิถีชีวิตได้ถูกจำกัดไว้แล้วตั้งแต่เกิด โดยพระพรหมจะเขียนไว้ที่หน้าผากของคนคนนั้น เรียกว่า พรหมลิขิต ในขณะที่ พระพรหมในพระพุทธศาสนาไม่ใช่เทพผู้สร้าง หากเป็นเทพพวกหนึ่งที่มีความมีความงดงามและเป็นอยู่สุขสบาย และพระพรหมไม่ได้มีเพียงองค์เดียว แต่มีอยู่มากมายมหาศาล โดยพระพรหมต้องมีคุณธรรมที่สำคัญ คือ พรหมวิหาร ประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา(มาลัย, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์)

สิ่งที่เทวดาในพุทธศาสนาต่างจากศาสนาพราหมณ์ คือ เทวดาของพระพุทธศาสนาจะ จูติหรือตายไปจากสวรรค์ด้วยเหตุ 4 ประการ(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)

1. อายุขัย คือ หมดบุญ หมายถึง เทวดาที่เสวยผลบุญจนหมดวาระจะต้องเกิดใหม่ ซึ่งอาจเกิดในชั้นเดิมหรือเกิดในชั้นอื่นก็ได้
2. บุญขัย เทวดาที่ทำบุญมาแค่ไหน ก็จะได้รับสุขตามกำลังบุญนั้น แม้จะไม่ครบ วาระอายุของเทวดาในสวรรค์ชั้นนั้นก็ตาม เมื่อหมดบุญแล้วก็จะจุติทันที
3. อาหารขัย เทวดาที่เล่นสนุกจนลืมกินอาหารทิพย์ แม้เพียงมือเดียวก็จะสิ้นชีวิต
4. โภธพลขัย หากเทวดาทะเลาะกันด้วยความโกรธ ทั้งคู่ต้องจุติทันที แต่หากระงับใจ ได้ก็就不用จุติ

จะเห็นได้ว่า จุดแตกต่างที่สำคัญของเทวดาในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ คือ เทวดาในศาสนาพราหมณ์เป็นผู้มีอำนาจลิขิตชีวิตมนุษย์และมีสถานะเป็นนิรันดร์ แต่ทางพุทธ ศาสนาเชื่อว่า สรรพสิ่งทั้งปวงย่อมย่อมเปลี่ยนแปลงตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ และเทวดาใน ศาสนพุทธก็อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์นี้

6. แม่โคสภหรือแม่โพสพ ชาวล้านนาเชื่อว่า มีเทพประจำต้นข้าว ด้วยถือว่าข้าวเปรียบ เสมือนเทพเจ้า เป็นผู้ให้คุณให้กำลังและทำให้มนุษย์เกิดสติปัญญา มนุษย์จึงต้องปฏิบัติต่อข้าว ด้วยความเคารพ ในตำนานของชาวล้านนากล่าวถึงแม่โคสภหรือแม่โพสพ 2 ลักษณะ คือ เทพธิดาประจำข้าว และแม่ของพระโกสพกุมารผู้กำเนิดจากข้าว

ลักษณะที่ นางโคสภ-แม่โคสภหรือแม่โพสพ คือ เทพธิดาประจำข้าว ในคำเรียกขวัญ ในพิธีสู่ขวัญข้าวหรือเรียกขวัญข้าว(รายละเอียดบทที่2) ได้กล่าวถึงความเป็นมาของขวัญข้าว(ดู ภาคผนวก ศรีธนต์ เกษพรหม ปวีรรัต,2543)สรุปความว่า

เมื่อครั้งที่แม่ไก่ชื่อสุริยมังคีได้บำเพ็ญบารมีลงมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้งนั้น เมล็ดข้าวที่เกิดในอุทยานมีขนาดใหญ่เท่า ๗ กำมือ ประชาชนเขาไปถวายพระภิกษุจึงรู้ว่าเป็นข้าว ของพระยาวิรูปกษะ ที่ระตะเต็มไว้สำหรับเทพธิดาที่จะเกิดมาบนโลก เมื่อสิ้นศาสนาพระพุทธเจ้า กกุสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมโนก็ทรงอุบัติขึ้นบนโลก ตอนนั้นเมล็ดข้าวมีขนาดเล็กกลิ้งเหลือเท่า ๕ กำมือ ในยามนั้น ไม่มีการหว่านไถทำนา เมื่อถึงเวลาข้าว จะหลังไถลมาสู่ทุ่งนางเอง มีैयाเฒ่า

คนหนึ่งหาที่สร้างยังไม่ได้ นางโกรธจึงใช้ไม้ตีเมล็ดข้าวที่หลังไหลมาแตกกระเด็นตกกลางป่าและแม่น้ำ พอดีนางปลาในมาพบจึงตั้งชื่อนางโพสพ เมื่อเมล็ดข้าวกระเด็นตกไปยังที่ต่างๆทำให้ชาวบ้านอดอยาก ต่อมาเมื่อลูกชายเศรษฐีจับปลาในได้ ปลากังได้ยื่นเสียงร้องให้คร่ำครวญปลาในจึงได้นำเอาข้าวคือนางโคสกมาแลกกับนางปลาในคืน โดยบอกสรรพคุณของนางโพสพว่า “มีประโยชน์ กินหาบาปหาโทษไม่ได้ คนเจ็บคนไข้ได้กินก็จะมีแรง มีค่ายิ่งกว่าแก้ว” ต่อจากนั้นข้าวจึงเป็นอาหารของมนุษย์สืบมา

จากคำเรียกขวัญข้าวดังกล่าว ชาวล้านนาถือว่าแม่โคสกหรือโพสพในฐานะเป็นเทพประจำต้นข้าว และที่สำคัญพระพุทธเจ้าได้ฉันท์ข้าวเป็นอาหารจึงตรัสรู้ ฉะนั้นขวัญข้าวจึงเป็นผู้มีคุณที่มนุษย์ต้องให้ความเคารพบูชา ดังคำกล่าวเรียกขวัญข้าว(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) ว่า

“...ฉันได้กินข้าวแล้วจึงได้ตรัสประญา สัพพัญญุตญาณ
ย่อนบุญนางได้คำชู้ท่านจึงได้ล้าง บุญแผ้วถางหนักหนา
ในโลกจึงจักไหว้ แก้วแก่นไข่ม่มโกสก”

ฯลฯ

ความหมาย : พระพุทธเจ้ากินข้าวแล้วจึงได้ตรัสรู้ เป็นบุญของนางโพสพที่ได้คำชู้แผ้วถางหนักหนาในโลกจึงได้กราบไหว้แม่โพสพ

ลักษณะของแม่โพสพ คือ เป็นหญิงงามดังนางฟ้าบนสวรรค์และมีอิทธิฤทธิ์เหนือมนุษย์

“...งามเหลือสารสวรรค์ในชั้นฟ้า	สัณฐานหล่อหลอมดาวดิงสา
ไพบ่เปรียบลักษณะเจ้าได้	แก้วแก่นไข่ม่มโกสก
ขอให้นางนกเหินมารับเลี้ยง	ให้นางมากินหมากเหมี้ยงปุ่นพลูออยา
มีทั้งบุปผาลาซาเข้าตอกดอกไม้	อันผู้ข้าแต่งไว้เท่าสมงามดี”

ฯลฯ

ความหมาย : นางโพสพผู้งามเกินเปรียบเทียบกับสิ่งใดในสวรรค์ ขอให้นางนกเหินมารับเลี้ยงกินหมาก เหมี้ยง ปุ่น พลู อีกทั้งข้าวตอกดอกไม้ ที่ข้าตกแต่งไว้สวยงาม

จากการศึกษาสรุปได้ว่า ความศักดิ์สิทธิ์ของแม่โพสพอยู่บนพื้นฐานความคิดและความเชื่อที่ผสมผสานความคิดความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและวิญญาณเข้ากับศาสนาพุทธ ผู้วิจัยเห็นว่าชาวล้านนาได้ปรับความคิดความเชื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป แม่โพสพที่อยูบน

พื้นฐานความคิดดั้งเดิมเรื่องผีและวิญญาณ ได้ผสมเข้ากับศาสนาพุทธที่รับมาภายหลังได้อย่างกลมกลืน มิติหนึ่งแม่โพสพ คือ ผีที่ประจำต้นข้าวดูแลข้าวให้อุดมสมบูรณ์ ในขณะที่เดียวกัน แม่โพสพ คือ ผู้มีคุณต่อมนุษย์ เพราะพระพุทธเจ้าอันที่ข้าวจึงได้ตรัสรู้ถึงนิพพาน ทั้งหมดเป็นเหตุผลที่ทำให้ชาวล้านนาปฏิบัติต่อข้าวในการประกอบพิธีกรรมข้าวต่างๆ ด้วยความเคารพและนอบน้อมยิ่ง

ประการที่ 2 แม่พระโกสพ คือ แม่ของ"พระโกสพ"กุมารผู้เกิดจากข้าว มีอิทธิฤทธิ์ทำให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ ในพิธีทำขวัญข้าวต้นฉบับเป็นใบลาน(ดูรายละเอียดภาคผนวก ศรียนต์ เกษพรหม ปวีรพรต,2543)กล่าวถึงความเป็นมาของแม่โคสภหรือแม่โพสพ มีความโดยย่อว่า

สมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ป่าเชตวันอาราม วันหนึ่งพระยาปเสนาทิโกศลราชาได้เข้าเฝ้ากราบทูลว่า ขณะที่เราจะไปทุ่งนา ทอดพระเนตรเห็นผู้วิเศษมานั่งสมาธิอยู่บนจอมปลวก จึงทูลถาม พระพุทธเจ้าจึงตรัสตอบว่า คือพระโพสพ แล้วทรงเล่าความเป็นมาในอดีตว่า นานมาแล้วมีครอบครัวหนึ่งยากจนอยู่กัน ๓ คน พ่อ แม่ ลูกสาว วันหนึ่งลูกสาวออกไปหาปลาพร้อมกับชาวบ้าน ในตอนเที่ยงชาวบ้านพากินอาหาร ลูกสาวไม่ยอมขึ้นจากหนองน้ำเพราะอายุที่ไม่มีข้าวห่อเหมือนกันคนอื่น นางก็แอบเก็บกินเมล็ดข้าวที่ตกอยู่บริเวณนั้น ต่อมานางก็ตั้งท้องอยู่ ๙ เดือน ๙ วันคลอดลูกชายมีรูปร่างสมบูรณ์เรียกกันว่า "พระโกสพ" วันหนึ่งเด็กน้อยได้บอกให้ไปหาข้าวมาหว่าน ปู่ย่าไปขอจากเพื่อนบ้านได้มาหนึ่งกระบุง วันรุ่งขึ้นหลานก็เอาไปหว่านตามป่าดง รุ่งเช้าข้าวที่หว่านไว้นั้นเกิดเป็นต้นเขียวเต็มทุ่ง จากนั้น ๓ วันข้าวเหลืองสุกทั่วทั้ง พระโกสพจึงบอกให้ปู่ทำยุ่งข้าวมีเนื้อที่ประมาณ ๑ ไร่ ด้วยอำนาจของพระโกสพ คั้นนั้นเมล็ดข้าวก็ได้มาสู่ยุ่งข้าวเองทั้งหมด พ่อรุ่งขึ้นพระโกสพเข้าไปสู่ที่หว่านข้าวแล้วหายไป ปู่ย่าและแม่เศร้าโศกเสียใจทำพิธีเช่นบูชา แต่พระโกสพก็ไม่กลับมา ต่อมาลูกสาวเป็นแม่ของพระโกสพได้แต่งงานกับเศรษฐี

สรุปท้ายเรื่องมีว่า บุคคลใดที่บูชาคารวะพระโกสพ ด้วยข้าวผืน กล้วย อ้อย น้ำ บุคคลนั้นย่อมจะได้รับโชคลาภและเกิดสติปัญญา นอกจากนั้น การบูชาพระโกสพยามเอาขวัญข้าว จะทำให้มีฝนตกต้องตามฤดูกาลและข้าวกล้าจะออกรวงได้ผลผลิตมาก

อาจกล่าวสรุปได้ว่า จากตำนานของชาวล้านนาที่กล่าวถึงแม่โคสภหรือแม่โพสพใน 2 ลักษณะ คือ เทพธิดาประจำข้าว และแม่ของพระโกสพกุมารผู้กำเนิดจากข้าว แนวคิดความเชื่อทั้งสองอยู่บนพื้นฐานแนวคิดความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณ โดยชาวล้านนามีแนวคิดความเชื่อ

ว่า มีเทพที่รักษาข้าว เหมือนกับเทพที่รักษาป่า ฉะนั้น เวลาชาวล้านนาเรียกขวัญข้าว จึงไม่ได้มองว่าต้นไม้มีวิญญาณ แต่คือวิญญาณที่เป็นสากลเรียกว่า แม่โพสพ ซึ่งเป็นเทพที่รักษาดันข้าว หรือเทพที่อยู่กับต้นข้าว

ในการประกอบพิธีกรรมข้าว ชาวล้านนาให้ความสำคัญกับแม่โพสพด้วยเหตุผล 2 ประการ

ประการที่ 1 แม่โพสพเป็นผู้ที่ทำให้ข้าวอุดมสมบูรณ์และมีบุญคุณต่อมนุษย์

ประการที่ 2 ที่สำคัญแม่โพสพ คือ ผู้มีคุณต่อมนุษย์ เพราะพระพุทธรเจ้าชั้นที่ข้าวจึงได้ตรัสรู้ถึงนิพพาน ด้วยเหตุดังกล่าวทำให้ชาวล้านนาปฏิบัติต่อข้าวในการประกอบพิธีกรรมข้าวต่างๆ ด้วยความเคารพและนอบน้อมยิ่ง

7. ธรณีเจ้าที่ แนวคิดและความเชื่อเรื่องธรณีเจ้าที่มาจากความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีเจ้าที่พัฒนาไปสู่ความเชื่อที่ว่า ภูมิตัวดามีหน้าที่รักษาเขตที่ดิน เมื่อชาวล้านนาจะมีการกระทำใดที่เกี่ยวข้องกับการใช้ที่ดินจะต้องแจ้งให้เจ้าที่ทราบก่อน ดังนั้น ในทุกขั้นตอนของการทำนา ชาวล้านนาจึงต้องประกอบพิธีบูชาข้าวทั้งสี่ ส่วนหนึ่งจะเป็นการบูชาธรณีเจ้าเพื่อบอกกล่าวและขออนุญาตจากธรณีเจ้าที่ก่อน โดยมีคำกล่าวบูชาธรณีเจ้าที่(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) ว่าดังนี้

“ข้าแต่ แม่ธรณีเจ้า ขอจงมารับเอาเครื่องบูชาทั้งหลาย มีเข้าน้ำ โขชนะอาหารทั้งหลาย แล้วจงส่งพิทักษ์รักษาที่นี่ หื้อพ้นจากภัยอันตรายทั้งมวล หื้ออยู่ดีมีสุข มีโชค มีลาภ ผาบัณฑ์ข้าเล็กสัตว์ทั้งมวล หื้อมีที่มาอายุหมั่นยืนยาว ชูผู้คน แท้ดีหลีเทอ...”

ความหมาย : ข้าแต่แม่ธรณีเจ้าที่ ขอจงมารับเอาบูชาทั้งหลาย มีข้าว น้ำ โขชนะอาหารทั้งหลาย แล้วขอให้จงพิทักษ์รักษาที่แห่งนี้ ให้พ้นจากภัยอันตรายทั้งมวล หื้ออยู่ดีมีสุข มีโชค มีลาภ ไม่แพ้ศึกศัตรูทั้งมวล ให้มีอายุยืนยาวทุกคน

ง. พระพุทธรเจ้า

จากการศึกษาแนวคิดทางปรัชญาในพิธีกรรมข้าวของชาวล้านนาพบว่า พระพุทธรเจ้ามีเรื่องปรากฏอยู่ในพิธีกรรมข้าวของชาวล้านนา 2 ลักษณะ ได้แก่

1. พระพุทธรเจ้า คือ สิ่งศักดิ์สูงสุดในโลกธรรมชาติและโลกเหนือธรรมชาติพร้อมๆ กัน

ในพิธีกรรมข้าวของล้านนา มักกล่าวถึงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้ที่มีอำนาจเหนือผีและเทวดา ในพิภพบาโลนาเรื่องย่ำขวัญข้าวของวัดสบเปิง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่(ดูภาคผนวก ศรีธนต์ เกษพรหม ปวีรบรรต,2543) สรุปความได้ว่า

ย่ำขวัญข้าวผู้คิดว่าตนเองเป็นใหญ่และมีคุณต่อโลกเหนือกว่าพระพุทธเจ้า พระอินทร์ พระพรหม ย่ำขวัญข้าวไม่ยอมเคารพพระพุทธเจ้า อีกทั้งยังได้กล่าวพระพุทธเจ้าว่า ไม่ระลึกบุญคุณตนที่ได้ฉันข้าวจึงได้สร้างบารมีจนตรัสรู้ ย่ำขวัญข้าวจึงหนีไปอยู่ชมพูนุทวิป ทำให้ชาวบ้านต้องอดอยากเพราะไม่มีข้าวเลี้ยงชีพ ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าไปพบย่ำขวัญข้าวในนรกชั้นที่ไม่รู้จัก กลางวันกลางคืน และทรงช่วยเหลือย่ำขวัญข้าวด้วยความเมตตา ย่ำขวัญข้าวยกมือไหว้กล่าวว่า ตนเป็นผู้มีคุณต่อสัตว์โลก พระพุทธเจ้าได้กินบริโภคยังข้าวน้ำโภชนาอาหารแล้วจึงได้ถึงนิพพาน จากนั้นได้กลายเป็นเมล็ดข้าว พระพุทธเจ้าก็นำเอาข้าวนั้นมาให้กับคนและเทวดานำมาเพาะปลูกเป็นอาหารสืบมา ในตอนท้าย ยังได้กล่าวถึงการรักษาศีลและการประกอบพิธีเรียกขวัญบูชาด้วย โดยเครื่องสักการะต่างๆ

นอกจากนี้ ชาวล้านนายังเชื่อในอิทธิฤทธิ์ของพระโพธิสัตว์ หมายถึง พระพุทธเจ้าในชาติก่อนที่จะตรัสรู้ ซึ่งต้องบำเพ็ญบารมีช่วยสัตว์โลกที่ตกทุกข์ได้ยาก ตัวอย่างที่ปรากฏในพิธีกรรมข้าวล้านนา ได้แก่ พิธีขอฝนด้วยการฟัง"ธรรม(ธัมม)ปลาช่อน" ซึ่งคำเทศนานั้นกล่าวถึง ชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้าทรงเกิดมาเป็นพระยามัจฉาราชปลาช่อน ครั้งนั้นสัตว์ต้องตายลงเพราะความแห้งแล้ง พระยามัจฉาราชปลาช่อนจึงกล่าวมัจฉาราชคาถาบันดาลให้ฝนตก ความตอนหนึ่ง(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)ว่าดังนี้

"...ในกาลครั้งก่อนด้วยมัจฉาราชคาถา ยามนั้นฝนห่าใหญ่ก็ตกลงมา บ้านเมืองทั้งหลายก็ร่มเย็นเป็นสุขด้วยสัจปารมีธรรม หมู่เหล่าสัตว์ทั้งหลายก็พ้นจากภัยอันตราย..."
ความหมาย : ในกาลก่อนด้วยมัจฉาราชคาถา ทำให้ฝนตกลงมา บ้านเมืองทั้งหลายจึงร่มเย็นเป็นสุขได้ด้วยสัจปารมี ทำให้หมู่สัตว์ทั้งหลายพ้นจากภัยอันตราย

จะเห็นได้ว่า ชาวล้านนาจะประกอบพิธีกรรมขอฝนเพื่อการเกษตร ด้วยการฟังธรรม(ธัมม)ปลาช่อน เพราะเชื่อว่าอำนาจของพระยามัจฉาราชปลาช่อน จะบันดาลให้ฝนตกดังที่เคยเกิดขึ้นตามตำนาน

2. พระพุทธเจ้า คือ ผู้ประกาศหลักธรรมคำสอนที่มุ่งสู่ความดับทุกข์ ตัวอย่างที่ปรากฏในพิธีกรรมข้าวล้านนา ได้แก่ คำกล่าวในพิธีของฝนโดยการฟังธรรม(ธัมม)ปลาช่อน(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)ว่า

“...ข้าแต่พระสัพพัญญูเจ้าอันมุ่งหวังพระโพธิสมภารนานมาแล้วได้ ๒๔ อสงไขยอีกแสนมหากัปป์ จึงได้ตรัสรู้ ครั้งพระองค์ทรงโปรดแก่สัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากความทุกข์ทั้งมวลประกอบไปด้วยพระอนันตาคิณ...”

ความหมาย : ข้าแต่พระสัพพัญญูผู้มุ่งหวังพระโพธิสมภารนานมาแล้วแสนมหากัปป์ จึงได้ตรัสรู้ ครั้งพระองค์ทรงโปรดแก่สัตว์ทั้งหลาย ให้พ้นจากความทุกข์ทั้งมวล ประกอบด้วยพระคุณอันหาที่สุดมิได้

ในพิธีทำบุญทานข้าวใหม่ ทานข้าวล้นบาตร ทานดอยข้าว กล่าวถึงพระพุทธเจ้าว่า พระองค์เป็นครูแก่โลก หมายถึง ผู้อบรมสั่งสอนให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ ดังคำกล่าวตอนหนึ่ง (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)ว่า

“...เป็นท่านแก่พระศรีสัพพัญญู	ตนเป็นครูแก่โลก
กับพระนวลโลกุตระธรรมเจ้า	อันพระโผดเทศนา กับทั้งพระชินบุตร
อันทรงศีลยวียา	อันเป็นลูกศิษย์แห่งสัพพัญญูเจ้า
ตนชื่อศรีสาทยะราชโพธา	ขอจงมีธัมมเมตตาดินดูขุนณา...”

ความหมาย : พระพุทธเจ้าผู้เป็นสัพพัญญู เป็นครูแก่โลก กับพระนวลโลกุตระธรรม ผู้เทศนาสั่งสอน รวมทั้งพระชินบุตรผู้ทรงศีล อันเป็นลูกศิษย์แห่งสัพพัญญูเจ้า ขอจงมีเมตตาธรรมเอ็นดู

จ. นาค

พิธีกรรมข้าวล้านนามีการกล่าวถึงนาคว่า เป็นเทพจำพวกหนึ่งในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิก ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นแรก อยู่ในทิศตะวันตกของเขาพระสุเมรุ มีทำวทั้งสี่พระองค์ดูแลความสงบสุข คือ ทำววิรูปักษะ ดังกล่าวขึ้นทำวทั้งสี่ตอนหนึ่ง(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)ว่า ดังนี้ “...พระยาวิรูปักษะ อันอยู่รักษาฝั่งทิศกำวันตก เจ้ากูอันเป็นใหญ่แก่นาคทั้งหลาย...”

3.1.3 ความเป็นไปของโลก

ชาวล้านนามีทัศนะเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงและเป็นไปของโลกว่า เกิดจากแนวคิดและความเชื่อเรื่องพลังอำนาจของโลกเหนือธรรมชาติ เรื่องดวงหรือฤกษ์ยามยามดี และเรื่องกฎเกณฑ์ของธรรมชาติเอง สรุปรายละเอียดจากพิธีกรรมข้าวของล้านนา ดังนี้

ก. โลกเหนือธรรมชาติ

โลกเหนือธรรมชาติถือว่ามีอิทธิพลสูงสุดในการกำหนดความเป็นไปของโลกและมนุษย์นำไปสู่การประกอบพิธีกรรมต่างๆ รวมทั้งพิธีกรรมข้าวของล้านนาเพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในโลกธรรมชาติดำเนินไปได้ปกติสุข ช่วยปกป้องคุ้มครองและบันดาลให้ตนมีความสุข ได้แก่ พลังอำนาจพิเศษที่เรียกว่า"ขวัญ" ผี เทวดา พระพุทธเจ้า และนาค

1. ดังที่กล่าวมาแล้ว ขวัญ คือ สภาวะเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อสิ่งในธรรมชาติที่ขวัญสัมพันธ์อยู่ เช่น ขวัญข้าวมีอิทธิพลต่อความเจริญงอกงามต้นข้าว ขวัญควายมีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของควาย ฉะนั้น เมื่อเกิดเหตุที่ต้องเสียขวัญ จึงต้องมีพิธีเรียกขวัญและบำรุงขวัญ ตัวอย่างเช่น ชาวล้านนาเชื่อว่า ถ้าหากทำให้นางโคสก(แม่โพสพ)หรือขวัญข้าวตกใจอาจจะหนีไป ซึ่งจะส่งผลให้ข้าวได้ผลผลิตน้อยและทำให้ครอบครัวอดอยาก ดังนั้น ชาวล้านนาจึงต้องมีการประกอบพิธีสู่ขวัญข้าวหรือเรียกขวัญข้าว ความตอนหนึ่ง(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)ว่า

“สาธุ เข้าเป็นเจ้า	ข้าจะเรียกขวัญเจ้าว่า มา มา
หื้อมาทั้งขวัญปีงามแก่	คื้หื้อมา
ขวัญเข้าแพร่เรือนหลวง	คื้หื้อมา
ขวัญเข้ากล้าอยู่เรือนเค้า	คื้หื้อมา”

ฯลฯ

ความหมาย : สาธุ ข้าวเป็นเจ้า ข้าเรียกขวัญเจ้า ขอให้มาทั้งขวัญปี ขวัญข้าวเมืองแพร่ ขวัญข้าวกล้า ก็ขอให้มา

2. ผี การประกอบพิธีกรรมต่างๆจะมีการเช่นสรวงสังเวยด้วยเครื่องบูชา ถือเป็นการติดสินบนต่อผีธรรมชาติ เพื่อให้ผีธรรมชาติบันดาลปกป้องรักษาตนเอง ตัวอย่างเช่น พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)ความว่า

“...บัดนี้ผู้ข้าจะได้ฆ่าสัตว์มีหัว หมู ไก่ เพื่อจัดเป็นเครื่องสังเวย ข้าจึงขอให้เจ้าพ่อช่วยปก ป้องรักษาหื้อข้าได้รับความปลอดภัยแต่” ”

ความหมาย : บัดนี้ ข้าได้ฆ่าวัว หมู ไก่ เพื่อจัดเป็นเครื่องสังเวย ข้าจึงขอให้เจ้าพ่อช่วยปกป้องรักษา ให้ข้าได้รับความปลอดภัยด้วยเถิด

“...ขอแต่ต่อไปนี้ขออย่าอึดสู้ อึดได้เสีย ขอให้อยู่ดีมีสุข ขอให้อมน้ำนํกๆ ขอให้อมน้ำไว้ตลอด ขอได้ข้าวอย่าได้เสีย ใสนาป่าต่างเรียบร้อย”(พร รวดเร็ว สัมภาษณ์,2543)

ความหมาย : ต่อไป ขอเหมือนฝายอย่าได้ร่วอย่าได้เสีย ขอให้อยู่ดีมีสุข ขอให้มน้ำมากๆได้ใช้ตลอด ขอให้ข้าวอย่าได้เสีย ทำไร่นาให้เรียบร้อย

3. เทวดา ชาวล้านนามีความเชื่อว่า เทวดามีอิทธิฤทธิ์บันดาลให้โลกเคลื่อนไหวและทำให้มนุษย์เปลี่ยนแปลงได้ พิธีกรรมข้าวของล้านนาจึงเป็นการแสดงออกในลักษณะของการเอาใจเทวดาด้วยการประกอบพิธีกรรมเช่นไหวบูชา ด้วยชาวล้านนาหวังจะทำให้เทวดาเหล่านั้นพึงพอใจ แล้วจะบันดาลให้ชีวิตตนมีความสุข ตัวอย่างเช่นการขึ้นท้าวทั้งสี่ มีคำกล่าวขอให้พระอินทร์ ซึ่งเป็นเทพสูงสุดบนสวรรค์ชั้นฟ้า(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)ว่า

“...จุงเสด็จลีลาจากทิววิมานแห่งตน แล้วมารับเอาขึงเครื่องขรียาบูชาทั้งหลายมวลงนี้ แล้ว ขอจุงมาสั่งพิทักษ์รักษาขึงผู้ข้าทั้งหลายหื้อพ้นจากภัยะกังวลอนทะรายทั้งหลายนานาต่างๆ แล้วขอจุงหื้อผู้ข้าทั้งหลายอยู่สุขะสวัสดิมีต้นว่า อายุ วรรณะ สุขะ พละ แก่ผู้ข้าทั้งหลาย...”

ความหมาย : จงเสด็จจากวิมานมารับเอาเครื่องบูชาทั้งหลายนี้ ขอจุงมาพิทักษ์รักษาผู้ข้าทั้งหลาย ให้พ้นภัยอันตรายทั้งปวง แล้วขอให้ผู้ข้าทั้งหลายอยู่ดีมีสุขด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ

การบูชาแม่ธรณีเจ้าที่ มีคำกล่าวขอให้แม่ธรณีเจ้าที่มากพิทักษ์รักษาและอำนวยให้ชีวิตมีความสุข ความตอนหนึ่ง(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) ว่า

“...ขอจุงพิทักษ์รักษาขึงนี้ หื้อพ้นจากภัยะ อันทะรายทั้งมวล หื้ออยู่ดีมีสุข มีโชค มีลาภ ผาบแพ้ข้าศึกศัตรูทั้งมวล หื้อมีที่สาอายุหมั่นยืนยาว...”

ความหมาย : ขอจุงพิทักษ์รักษาที่แห่งนี้ ให้พ้นจากภัยอันตรายทั้งมวล ให้อยู่ดีมีสุข มีโชคลาภ ไม่แพ้ข้าศึกศัตรูทั้งมวล ให้มีอายุหมั่นยืนยาว

ในพิธีขอฝนจากปักษุนะเทวบุตร มีคำกล่าวขอให้ปักษุนะเทวบุตรเทพผู้ดูแลแม่น้ำและเหมืองฝาย ความตอนหนึ่ง(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)ว่า

“...ขอหื้อเทวบุตรตนชื่อว่าปักษุนะ	อันรักษาขึงแม่น้ำแลเหมืองฝาย
นำมายังมหาเมษาคันใหญ่	คือหน้าฝนหื้อตกลงมาในรัฐปชชาบ้านเมืองขึงนี้
หื้อชุ่มเย็นเป็นสุข	ยุท่างได้กระทำไรไถนาเรือกสวน...ฯลฯ”

ความหมาย : ขอให้เทวบุตรซื้อประชาชนผู้รักษาแม่น้ำและเหมืองฝาย ให้นำนมชอันใหญ่ คือ ฝน
จำนวนมาก ให้มาตกลงในบ้านเมืองแห่งนี้ ให้ได้ชุ่มเย็นเป็นสุข ชาวบ้านจะได้ทำไร่ไถนา

4. พระพุทธเจ้า ชาวล้านนามีทัศนะว่าพระพุทธเจ้า คือ สิ่งศักดิ์สูงสุดในโลกธรรมชาติ
และเหนือธรรมชาติ มีอิทธิฤทธิ์เหนือผีและเทวดา ปราภฏชัดเจนกว่าทัศนะว่า พระพุทธเจ้า คือ
ผู้ประกาศหลักธรรมคำสอนที่มุ่งสู่ความดับทุกข์ ดังที่กล่าวมาแล้ว ทั้งนี้จะเนื่องมาจากชาว
บ้านรู้จักพระพุทธเจ้าเพียงแค่ศึกษาจากตำนานพุทธประวัติหรือคัมภีร์ปฐมสมโภช ซึ่งพระพุทธเจ้า
จะปรากฏอยู่ในฐานะบุคคลคนหนึ่ง ที่มีบทบาทช่วยเหลือประชาชนด้วยปาฏิหาริย์ ชาวบ้านยังมี
ได้มุ่งปฏิบัติตามหลักคำสอนอันเป็นสาระสำคัญของพระพุทธศาสนาที่ช่วยให้บรรลุนิพพาน เป็น
จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต แต่วิธีคิดของชาวบ้านอยู่บนรากเหง้าในระดับคัมภีร์ปฐมสมโภช เป็น
คัมภีร์มากด้วยเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์และแพร่หลายมากในล้านนา จนเรียกพระพุทธรูปว่าพระเจ้า
หมายความว่า พระเจ้า คือ ผู้ที่สามารถให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ได้

5. นาค ชาวล้านนามีคติความเชื่อว่านาคเป็นเทพที่ดูแลพื้นดินและพื้นน้ำ มีอิทธิฤทธิ์ที่
ส่งผลต่อความเป็นไปในการทำนาและผลผลิตของการทำนาว่าจะอุดมสมบูรณ์หรือเสียหาย ดัง
ปรากฏในคติความเชื่อเกี่ยวกับการหันหัวของนาที่เรียกว่า นาคอ้วยหัว ซึ่งการแรกไถจะต้องไม่
ไถไปทิศทางเดียวกับหัวนา คือต้องไถไปในทิศของหางนา มิฉะนั้นจะเป็นการไถแบบย้อนเกร็ด
นาหรือที่เรียกว่าไถเสาะเกร็ดนา และต้องไม่ไถไปในทิศทางตามขวางของลำตัวนา ที่เรียกว่า
ไถค้ำท้องนา อันจะเป็นการฝันหรือด้านฤทธิ์พญานาคผู้ดูแลพื้นดินและพื้นน้ำ ซึ่งจะส่งผลต่อ
ความเป็นไปในการทำนาและผลผลิตในนา ทิศที่นาคอ้วยหัวในแต่ละเดือนมีบันทึกไว้เป็นตำรา
(รัตน พรหมพิชัย อ้างใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) ดังนี้

เดือน ๑-๓ นาคอ้วยไปทางทิศใต้

เดือน ๔-๖ นาคอ้วยไปทางทิศตะวันตก

เดือน ๗-๙ นาคอ้วยไปทางทิศเหนือ

เดือน ๑๐-๑๒ นาคอ้วยไปทางทิศตะวันออก

จากคติความเชื่อดังกล่าว ชาวล้านนามีทัศนะว่า โลกเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ผี เทวดา
พระพุทธเจ้า และนาค มีอิทธิพลอยู่เหนือโลกธรรมชาติและมนุษย์ ฉะนั้น จึงต้องประกอบพิธี

กรรมต่างๆ เพื่อให้สิ่งศักดิ์ในโลกเหนือธรรมชาติเหล่านั้นพึงพอใจ แล้วก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงโลกในระดับที่แตกต่างกันออกไป

ข. ฤกษ์งามยามดี

ชาวล้านนาโบราณเชื่อว่า ฤกษ์งามยามดีมีอิทธิพลต่อความสำเร็จของการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ดังปรากฏในคำโอกาสของพิธีกรรมชาวล้านนาที่มักขึ้นต้นว่า วันนี้เป็นวันดีเหมาะสำหรับการดำเนินการต่างๆ ยกตัวอย่างจากคำกล่าวรับขวัญข้าว(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ ,2542) ว่าดังนี้

“...ในวันนี้าคีเป็นวันดีศรีมหาลาก	เป็นวันปราบแพ้ข้าศึกศัตรู
เป็นวันชัยชูโชคฟ้า	เป็นวันกล้าแลยอดพระญานัน
ในวันนี้คี่เป็นวันดี	ดีถี่โงงามบ่เล่า
นักขัตตฤกษ์เข้าบัวรวมวล	คัควรรเข้าเรียกร้องเอาขวันเข้าว่ามามา”

ฯลฯ

ความหมาย : วันนี้เป็นวันดีศรีมหาลาก เป็นวันปราบข้าศึกศัตรู เป็นวันชัยวันโชค เป็นวันกล้าที่เป็นยอดพระญานัน ในวันนี้คี่เป็นวันนักขัตตฤกษ์ควรเรียกร้องเอาขวันเข้าว่ามามา

ชาวล้านนามีตำราที่ดูฤกษ์งามยามดีสำหรับกิจกรรมในทุกๆเรื่อง โดยเชื่อว่า แต่ละเดือนมีวันที่ไม่ดี ไม่ควรทำมงคลใดๆเรียกว่า “วันเสีย” ชาวล้านนายึดถือปฏิบัติมา ดังนี้(ทวี เขื่อนแก้ว,2524)

“เกียง(ธค.),	ห้า,	เก้า	ระวีจันทั้ง	เสียอาทิตย์กับจันทร์
ยี่(พย.),	หก,	สิบ	อังคารรัง	เสียอังคารวันเดียว
สี่(มค.),	แปด,	สิบสอง	สุโขพุธา	เสียศุกร์กับพุธ
สาม(ธค.)	เจ็ด,	สิบเอ็ด	โลวีคุรุ	เสียเสาร์กับผัด”

บางตำราเรียกวันกระดังประจำเดือนเช่นเดียวกับ”วันเสีย”ว่า”วันจุม” ส่วนวันดีที่เหมาะสมในการทำมงคลต่างๆเรียกว่า “วันฟู”

เดือน	วันฟู(ดี)	วันจุม(เสีย)
เกียง(ธค.)	วันจันทร์	วันศุกร์
ยี่(พย.)	วันอังคาร	วันอาทิตย์
สาม(ธค.)	วันพุธ	วันอาทิตย์

สี่(มค.)	วันพฤหัสบดี	วันจันทร์
ห้า(กพ.)	วันศุกร์	วันเสาร์
ฯลฯ		

ตำราดังกล่าว ชวนนาจะใช้ตัดสินใจว่า วันและเดือนที่ตนเองจะต้องมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา วันใดบ้างที่เป็นวันดีก็ให้จัดการทำนาตามวันที่ระบุไว้ในตำรา และงดเว้นวันเสีย เพราะจะส่งผลไม่ดีต่อตนเองและต้นข้าว และเมื่อได้วันดีในการประกอบพิธีกรรมแล้ว ชาวล้านนาก็จะพยายามดีเข้าประกอบอีก มีบัญญัติไว้ตายตัว ดังนี้(ทวิ เชื้อนกแก้ว,2524)

๑. วันอาทิตย์... ยามเช้า ได้ อะโรหิณัง ไม่ดี, ยามสาย ได้ อุทธรังราชา ดีนัก, ยามใกล้เที่ยง ได้ ตัณหาภาเว ไม่ดี, ยามบ่าย ได้ มัชฌิมะนัง ไม่ดี, ยามปลายเย็น ได้ อะโรหิณัง ไม่ดี, ยามใกล้ค่ำ ได้ อุทธรังราชา ดีนักแลฯ

๒. วันจันทร์... ยามเช้าได้ ตัณหาภาเว ไม่ดี, ยามสาย ได้ มัชฌิมะนัง ไม่ดี, ยามใกล้เที่ยง ได้ อะโรหิณัง ไม่ดี, ยามบ่าย ได้ ทักขิลัง ดีนัก, ยามเย็น ได้ ตัณหาภาเว ไม่ดี, ยามใกล้ค่ำ ได้ มัชฌิมะนัง ไม่ดี, ยามค่ำ ได้ อะโรหิณัง ไม่ดีฯ

ความหมาย : ๑. วันอาทิตย์ เข้า-ไม่ดี,สาย-ดีมาก,ใกล้เที่ยง-ไม่ดี,บ่าย-ไม่ดี,ปลายเย็น-ไม่ดี,ใกล้ค่ำ-ดีมาก ๒. วันจันทร์ เข้า-ไม่ดี,สาย-ไม่ดี,ใกล้เที่ยง-ไม่ดี,บ่าย-ดีมาก,ปลายเย็น-ไม่ดี,ใกล้ค่ำ-ไม่ดี,ค่ำ-ไม่ดี

ตำราพิธีโบราณพื้นเมืองเชียงใหม่(หนานเต้เจ้า,ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์) มีวันดีวันร้าย ซึ่งเกี่ยวข้องกับการทำนาและพิธีกรรมชาวล้านนาโดยเฉพาะ ดังนี้

วันไจ้(ขวด)	เสือดอก	บตีแปงคอกจั่วคอกควาย(สร้างคอกจั่วควาย ไม่ดี)
วันเป้า(ขลุ)	ช้างตก	อย่าเอาข้าวใส่เหยีย บตี(อย่าเอาข้าวใส่เนา ไม่ดี)
วันยี่(ขาล)	แมวดกแมวลี้	เอาข้าวใส่เหยีย แรกนา หว่านกล้าดี(เอาข้าวใส่เนา แรกนา หว่านกล้า ดี)
วันหม้า(เกาะ)	วอกตก	แรกนา หว่านกล้าบตี(แรกนา หว่านกล้า ไม่ดี)
วันสี่(มะโรง)	นกตก	แรกนา หว่านกล้าบตี
วันไล่(มะเส็ง)	หมาตก	หมาผู้หลวหางก่อน อยู่บ้าน นอนหลับ แรกนา หว่านกล้า เอาข้าวใส่เหยียดี (แรกนา หว่านกล้า เอาข้าวใส่เนา ดี)

วันสง่า(มะเมีย) หนูตก	อย่าแรกนา หว่านกล้า อย่าเอาข้าวใส่เหยียบดี (อย่าแรกนา หว่านกล้า เอาข้าวใส่ना ไม่ดี)
วันเม็ด(มะแม) ราชสีห์ตก	กระทำไร่นาชุมฝิ่ง ได้ขุอัน(ทำไร่นา ได้ผลดี)
วันสั้น(วอก) หนูตก	ฝีนางกลมหนูแหบกระทำหื้อเป็นเกลบ บดี (ฝีนางกลมทำให้ข้าวเป็นเกลบ ไม่ดี)
วันเล่า(ระกา) บังตก	แรกนา หว่านกล้าบดี(แรกนา หว่านกล้า ไม่ดี)
วันเส็ด(จอ) นาคตก	บดีปล่อยปลา(ปล่อยปลา ไม่ดี)
วันไก้(กุน) ฟานตก	แรกนา หว่านกล้าบดี (แรกนา หว่านกล้า ไม่ดี)

ในพิพัสของพระเจ้าอริยะวัดป่าเป้า จังหวัดเชียงราย(อ้างใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ ,2542) ได้กล่าวถึงวันที่ควรงานสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาและพิธีกรรมข้าว มีดังนี้

“จักแรกเอาน้ำใสนา	วันพรหัส ศุกร ดี
วันแรกไถนา	วันอาทิตย์ จันทร ดี
วันแรกหว่านกล้า	วันพุธ พรหัส เสาร์ ดี
วันแรกปลูกนา	วันอังคาร พรหัส ศุกร เสาร์ ดีแล
แรกเกี่ยวข้าว	วันจันทร์ อังคาร พรหัส ดีแล
แรกแปลงเหยียข้าว	วันเสาร์ ดีแล

ถือว่าจักแรกแปลงเหมืองฝ่าย วันกาบเส็ด กัดเหม้า กัดไล่ กาบสะง่า ดีแล”

ความหมาย : เส็ด-จอ , เหม้า-เถาะ , ไล่-มะเล็ง , สะง่า-มะเมีย

ในบางตำรา(อ้างใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)การกำหนดวันทำนา อาจจะแตกต่างกันออกไป

“เอาน้ำเข้านา	วันพฤหัสบดี ดี
จะไถนา แรกนา	วันอาทิตย์ วันจันทร์ วันพุธ วันพฤหัสบดี ดี
เอาข้าวเข้ายุ้ง	วันอังคาร วันพุธ วันศุกร์ ดี
หว่านกล้า	วันพฤหัสบดี วันศุกร์ ดี
ถอนกล้า	วันอังคาร วันพุธ วันพฤหัสบดี ดี
วันแรกปลูก	วันพุธ วันพฤหัสบดี ดี

ห้ามหว่านกล้าในวันเสาร์เพราะสัตว์หรือแมลงจะเบียดเบียน
วันแรกเกี่ยวข้าว วันพฤหัสบดี ดี”

ในการกำหนดวันประกอบพิธีเรียกขวัญข้าว(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)
ชาวล้านนามีความเชื่อว่า แม้ประกอบพิธีเรียกข้าวข้าว แต่ถ้าไม่ได้ดูฤกษ์ยาม ดิขวัญข้าวก็จะ
ไม่มารับเครื่องสักการะ

“เดือนออกคือเดือนข้างขึ้น ๑ ค่ำ ๒ ค่ำ ๓ ค่ำ	ขวัญข้าวไม่มากิน
ขึ้น ๔ ค่ำ ๕ ค่ำ ๖ ค่ำ ๗ ค่ำ	ขวัญข้าวมากินทุกขวัญ
ขึ้น ๘ ค่ำ ๙ ค่ำ ๑๐ ค่ำ	ขวัญข้าวไม่มากิน
ขึ้น ๑๑ ค่ำ ๑๒ ค่ำ	ขวัญข้าวมา
เดือนแรม ๑ ค่ำ ๒ ค่ำ ๓ ค่ำ ๔ ค่ำ ๕ ค่ำ	ขวัญข้าวมาทุกขวัญ
แรม ๖ ค่ำ ๗ ค่ำ ๘ ค่ำ ๙ ค่ำ	ขวัญข้าวไม่มากินสักขวัญ
แรม ๑๐ ค่ำ ๑๑ ค่ำ ๑๒ ค่ำ ๑๓ ค่ำ	ขวัญข้าวมากิน
แรม ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ	ขวัญข้าวไม่มากิน”

นอกจากนี้ ชาวล้านนายังมีการดูเดือนและวันวันที่ควรจะใส่ใจ เรียกว่า “วันถูกปากนก”
เพื่อจะปลูกพืชไร่ พืชสวน และทำนาให้พ้นจากอันตรายของสัตว์ต่างๆ โดยเฉพาะนก บันทึกไว้ใน
พืชนิสัยอักษรธรรมล้านนา ของพ่อหนานคำคง สุวงศ์เมืองเชียงใหม่ (อ้างใน สารานุกรมวัฒนธรรม
ไทย ภาคเหนือ,2542) ดังนี้

“ตั้งแต่เดือนออก ๕ ค่ำ ๖ ค่ำ ถูกปากนก

แลตกเดือนใดคี่แล้ว แรม ๔ ค่ำ ๖ ค่ำ ๑๐ ค่ำ ๑๓ ค่ำ ดี ป่ถูกสัง ทำเทอะ

เหลือ้นันคำแรมปดีแล นายเฮย”

ความหมาย : ตั้งแต่ขึ้น ๕ ค่ำ ๖ ค่ำ เป็นวันถูกปากนก ถ้าปลูกพืชจะตกเป็นอาหารนก

แรม ๔ ค่ำ ๖ ค่ำ ๑๐ ค่ำ ๑๓ ค่ำ ดี ไม่ถูกปากนกปลูกพืชได้ ส่วนวันที่เหลือไม่ดี

จากข้อมูลดังกล่าวสรุปได้ว่า ชาวล้านนาให้ความสำคัญมากกับความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม
ยามดี เฉพาะในพิธีกรรมข้าวต่างๆ ชาวล้านนามีตำราเลือกวันเวลาสำหรับการประกอบพิธี
กรรมโดยเฉพาะ เช่น พิธีแรกนา พิธีเรียกขวัญ แม้ว่าในตำราพื้นเมืองโบราณล้านนาจะกำหนด
ไว้ว่า ควรทำสิ่งใดในวันใดไว้แตกต่างกันไป แต่ทั้งหมดล้วนอยู่บนแนวคิดและความเชื่อพื้น

ฐานเดียวกันว่า เมื่อได้ประกอบพิธีกรรมตามฤกษ์ยามเวลาที่ถูกต้อง หรือให้มีความสัมพันธ์กับวิถีโคจรของดวงดาวในจักรราศีของจักรวาลในช่วงจังหวะเวลาที่เรียกว่าฤกษ์อันเป็นมงคล(วิวัฒน์ เตมียพันธ์ อ่างใน สุวรัฐ แลสันกลาง, 2541) ฤกษ์ยามยามดีจึงเป็นสิ่งที่มียุทธิผลต่อการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของโลก ชาวล้านนาเชื่อว่าการประกอบกิจกรรมใดๆในการทำนาในวันใดวันหนึ่งจะมีผลแตกต่างกันไป ถ้าปฏิบัติตามฤกษ์ยามยามดีก็จะเกิดความเป็นมงคลแก่ตนเองและครอบครัว ยามใดที่ไม่ดีให้เว้นไว้อย่าได้กระทำเป็นอันตราย ชาวล้านนาถือว่าเป็นเสนียดจัญไรแก่ตนเองและครอบครัว แต่ถ้าทำตามทีระบุในตำราข้าวก็จะให้ผลดีมาก ไม่มีภัยใดๆมารบกวน ทำสิ่งใดก็จะประสบความสำเร็จทุกประการ

ง. กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ

ในพิธีกรรมข้าวล้านนา ปราภทศนะเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของโลกว่าเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ซึ่งเป็นแนวคิดและความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา ได้แก่ ทศนะว่าโลกเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตามกฎแห่งกรรม และวิภูสงสาร

1. กฎแห่งกรรม เป็นอิทธิพลจากแนวคิดและความเชื่อจากพระพุทธศาสนา ชาวล้านนามีทศนะว่า โลกเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตามกรรมหรือการกระทำของมนุษย์แต่ละคน และการประกอบพิธีกรรมข้าวถือเป็นกรรมหรือการกระทำอย่างหนึ่ง ที่จะส่งผลดีต่อความกินดีอยู่ดีของตนเองและครอบครัว

ในพิธีขอสมมาข้าว มีคำกล่าวคำขอสมมาข้าว ซึ่งเป็นการขอโทษแม่โพสพไม่ให้โทษที่เอาข้าวไปแช่น้ำ หว่าน เก็บเกี่ยว ตีข้าว และตำข้าว ด้วยชาวล้านนากลัวว่าการกระทำที่ละเมิดแม่โพสพทั้งทางกาย วาจา ใจ จะส่งผลให้ตนเองได้รับผลกระทบตามที่ก่อไว้ ความตอนหนึ่ง (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) ว่าดังนี้

“...บัดนี้ผู้ข้าทั้งหลาย	คียอัญญฐูลีสิบนิ้วตั่งหว่างคิ้วกราบวันที่
ข้าขอแม่แปลงใจดีผายโปรด	ข้าขอหื้อลูปโทษโทษา
บัดนี้ผู้ข้าทั้งหลายค้แต่งขันบุฟาฐูปเทียนยอฮื่น	น้ำอบน้ำหอมแต่งไว้เพื่อขอสมมา
ย่อนผู้ข้าทั้งหลายได้ประหมาท	เมื่อเอาแช่น้ำหว่าน
ถกฟาดผูกเกี่ยวมัดย่ำดำตี	เหตุนั้นผู้ข้าทั้งหลาย
กลัวเปน <u>กายกัมม</u> <u>วจีกัมม</u> <u>มโนกัมม</u> จิมผู้ข้า	เหตุนั้นจึงขอสมมาขอแม่ราชาผายโปรด

ขอแม่จูงลูบทะลุหมู่โกลา

ข้าขอมาเมียนเลี้ยงพร้าพร้อม

ชูอันแก่ผู้ข้าทั้งหลายแต่เฒ่า

ความหมาย : บัดนี้ ผู้ข้าทั้งหลายขอกราบไหว้บูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนน้ำอบแต่งไว้เพื่อขอสมมาขอแม่โพสพจงโปรดยกโทษ ผู้ข้าทั้งหลายได้เอาแซ่ซ่า หว่านถกฟาดผูกมัดย่ำดำตี ด้วยเหตุที่ข้าทั้งหลายกลายเป็นกายกรรม วาจกรรม มโนกรรม จึงขอสมมาแม่โพสพโปรดยกโทษแก่ข้าด้วยเถิด

ชาวล้านนามีทัศนะว่า บาปกรรมหรือการกระทำที่ไม่ดีของตนจะส่งผลร้ายต่อตนไม่ชาตินี้ก็ชาติหน้า ฉะนั้น เมื่อทำกรรมชั่วหรือกระทำการที่ไม่ดีต้องทำกรรมดีหรือกระทำการที่ดีทดแทนเพื่อตนจะไม่ต้องได้รับผลกระทบที่ก่อไว้ ในคำเรียกขวัญของพิธีสู่ขวัญควาย มีคำกล่าวส่วนหนึ่ง (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) กล่าวตอนหนึ่งว่า

“...ผู้ข้าคิมารำเพิงดู

ยังบุญคุณเจ้าคุณทั้งสอง

ที่ใส่ในคลองการกระทำนาหื้อแล้วเลี้ยง

ผู้ข้ากลับบ่เพิงเปนวักกัมมด้วยปาก

ที่ได้ใช้ทำนาลากไถนา

กล่าววาจาเขียนดำ

ค่าที่ได้กินแรง

ผู้ข้าคิขอขมายกโทษ

สองเจ้าตัวประเสริฐคือจัวแลควาย

ขอท่านมีความเมตตา

กรุณาผู้ข้าค่าได้ใช้กินแรง

ผู้ข้าคิรักแพ่งเพียงหัวใจแห่งผู้ข้า

ตั้งแต่นี้ไพนหน้าผู้ข้าคิบ่หื้อเจ้า

ได้ทุกข์โศกเล่าลำบาก”

ฯลฯ

ความหมาย : ผู้ข้า ได้มารำพึงถึงบุญคุณของเจ้าทั้งสอง อันได้แก่ จัวและควาย ที่ได้ใช้ทำนาจนเสร็จ ผู้ข้าได้ใช้วาจาพูดคำให้ลากไถนา คำกล่าวเป็นการขอให้ควายอภัยต่อการกระทำของเจ้าของ ที่ได้ใช้วาจาพูดคำให้ท่านทำงานหนัก ข้าขอขมายกโทษให้ด้วย สองตัวเจ้าผู้ประเสริฐ คือ จัวและควาย ขอท่านได้มีความเมตตากรุณาแก่ข้าที่ได้กินแรง ตั้งแต่นี้ข้าจะไม่ให้ท่านต้องตกทุกข์ลำบาก

“...ผู้ข้าคินำมายังบุปผาลาชาดวงดอกไม้

เข้าดอกได้เทียนงาม

ขอขมาตามแต่โทษ

ยามเมื่อได้ใช้การไถรรว้า

ได้ร้องเ็นดำแลทุบตี

เชือกฟาดยิด่านยื้อหื้อเจ้าโคณามิงสา

ขอลดปลดเสียยังโทษโทษาหื้อขาด

ขออย่าอาฆาตปนกับมมเวรกันไพบา

ในชาตินี้แลชาติหน้า

ผู้ข้ากลัวปนกรรมบาปข้าไฟต่างๆนาๆ

ขอเจ้าจูงอสสาอยู่สืบสร้างที่หา"

ฯลฯ

ความหมาย : ข้าได้นำดอกไม้ ข้าวตอก รูปเทียน ขอขมาโทษยามเมื่อได้ใช้ด้วยความโกรธใช้ เชือกฟาด ร้องคำและทบทวน ขอให้เจ้าโคมือหงสาและยกโทษให้ อย่าได้อาฆาตเป็นเวรเป็นกรรม กันไป ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

จากคติความเชื่อดังกล่าวมาทั้งหมด จึงเห็นได้ว่า กรรมเป็นเหตุเป็นผลที่สืบเนื่องกันและกัน กรรมที่มนุษย์แต่ละคนกระทำในอดีตย่อมมีพลังที่เป็นผลกระทบสืบทอดมาถึงปัจจุบัน แม้ มนุษย์คือ ผลกรรมโดยมนุษย์เอง แต่ในขณะเดียวกัน มนุษย์ย่อมอยู่ในฐานะกำหนดกรรมได้อีก ด้วยชาวล้านนาถือว่า มนุษย์เป็นผู้สร้างและตกแต่งโลกของมนุษย์เอง เป็นผู้ควบคุม บริหาร ดำเนินการ และรับผิดชอบต่อชะตาชีวิตของตนเอง(ดร.สิทธิ บุตรอินทร์,2523)

2. วัฏสงสาร เป็นอิทธิพลจากแนวคิดและความเชื่อจากพระพุทธศาสนา ชาวล้านนามีทัศนะว่า โลกเคลื่อนไหวนเปลี่ยนแปลงเป็นวัฏจักรไม่มีที่สิ้นสุด ปรากฏในพิธีกรรมข้าวของล้านนา ดังนี้

ในพิธีขอฝนกับปักษะเทวดา มีคำกล่าวถึงพระพุทธเจ้าว่า ต้องบำเพ็ญโพธิสมภารนานกว่าจึงได้ตรัสรู้โปรดสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ทั้งมวล ก่อนหน้านั้นต้องอยู่ในวัฏสงสาร ชาติหนึ่งเกิดมาเป็นมัจฉาราชาปลาช่อน ขณะนั้นบ้านเมืองแห้งแล้งสัตว์ทั้งหลายต้องเป็นทุกข์ ด้วยบารมีของมัจฉาราชาปลาช่อนทำให้ฝนตกลงมาทำให้บ้านเมืองนั้นอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ดังคำกล่าวตอนหนึ่ง(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) ว่าดังนี้

"สาธุโสภาสะ ข้าแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตนฟ้าเพ่งยังโพธิสมภาร

นานกว่าได้ ๔ อสงไขยปลายแสนมหากัปปี

นั่งเหนือแท่นแก้วแทบเค้าไม้โพไพโร

ตนประกอบอรหันตวิคุณ

ทวนเที่ยวไพมาในวัฏสงสารวันนั้น

จึงได้ตรัสประญาสัพพัญญุตัญญาณ

โปรดยังสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ทั้งมวล

เมื่อเจ้ากูยังสร้างโพธิสมภาร

ได้เกิดมาเป็นมัจฉาราชาพระญาปลาช่อน"

ฯลฯ

ความหมาย : ข้าแต่พระพุทธเจ้า เมื่อครั้งยังบำเพ็ญโพธิสมพารนานกว่าแสนหมื่นปี จึงได้ตรัสรู้สัมโพธิญาณโปรดสัตว์ทั้งหลาย เมื่อครั้งยังสร้างโพธิสมภารเวียนว่ายในวัฏสงสาร ได้เกิดมาเป็นราชามัจฉาพระยาปลาซ่อน

ในพิธีขอมาข้าว มีคำขอมาข้าวกล่าวถึงบุญคุณของแม่โพสพว่า แม่โพสพเป็นผู้ช่วยให้มนุษย์ที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในห้วงทุกข์ได้หลุดพ้นจากวัฏสงสารเข้าสู่นิพพาน ดังคำกล่าวตอนหนึ่ง(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) ว่าดังนี้

“คืเพราะบุญแม่ป่องชูช่วยล้าง	บ่ให้รูดร้างจากเมืองนิพพาน
แก่คนมนุสสโลกในสงสาร	คืลือชาอดอ้าง
เป็นที่สืบล้างอินทรีย์...”	

ฯลฯ

ความหมาย : เพราะบุญแม่โพสพช่วยสร้างไม่ให้มนุษย์ในวัฏสงสารร้างจากเมืองนิพพาน

ในพิธีสืบชะตาข้าวหรือรับขวัญข้าว มีคำรับขวัญข้าวกล่าวถึงขวัญข้าวว่า ให้ขวัญข้าวทั้งหลายได้มาเลี้ยงมนุษย์โลกที่มีการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร ดังคำกล่าวตอนหนึ่ง(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) ว่าดังนี้

“...หื้อเจ้าทั้งหลายอดใจอยู่เลี้ยงคนในโลกสงสาร หื้ออยู่สุขสำราญแห่งท้อง...ฯลฯ”

ความหมาย : ให้ขวัญข้าวทั้งหลายอดใจอยู่เลี้ยงคนในโลกสงสาร ให้ได้อยู่สุขสำราญทุกแห่งท้องที่

วัฏสงสาร คือ ลักษณะการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของโลกที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ มีการเวียนว่ายตายเกิดมีที่สิ้นสุด พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ค้นพบหลักเกณฑ์ที่มีอยู่ธรรมชาติตามธรรมชาตินี้ และทรงเผยแผ่หลักพระธรรมคำสอน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้มนุษย์หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารเข้าสู่“นิพพาน” ซึ่งหมายถึง สภาวะอันเป็นที่สุดแห่งทุกข์

กล่าวสรุปในประเด็นแนวคิดเรื่องธรรมชาติของโลก ได้ดังนี้

ประการที่ 1 กำเนิดของโลก ชาวล้านนามีแนวคิดความเชื่อว่า โลกเกิดจากสภาวะที่เหมาะสมตามธรรมชาติ โดยองค์ประกอบพื้นฐาน ได้แก่ ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ

ประการที่ 2 โลก 2 มิติ กล่าวคือ ชาวล้านนามีแนวคิดความเชื่อว่า โลกจะมี 2 มิติที่ซ้อนกันอยู่ ได้แก่ โลกธรรมชาติและโลกเหนือธรรมชาติ โดยโลกเหนือธรรมชาติจะมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อโลกธรรมชาติและดำเนินชีวิตของชาวล้านนา โลกเหนือธรรมชาติที่สำคัญในพิธีกรรมข้าว ได้แก่ ขวัญ ผี เทวดา พระพุทธเจ้า และนาค

ประการที่ 3 ความเป็นไปของโลก ชาวล้านนามีความคิดความเชื่อว่า สิ่งที่มีอิทธิพลในการกำหนดความเป็นไปของโลกและมนุษย์เรียงตามลำดับ คือ

1. โลกเหนือธรรมชาติ ที่สำคัญในพิธีกรรมข้าว ได้แก่ ขวัญ ผี เทวดา พระพุทธเจ้า และนาค
2. ฤกษ์ยามยามดี ในการประกอบพิธีกรรมข้าวและอื่นๆ ชาวล้านนามีความคิดความเชื่อว่า ถ้าได้ประกอบพิธีกรรมตามฤกษ์ยามเวลาที่ถูกต้อง จะเกิดความเป็นมงคลต่อตนเองและครอบครัว
3. วัฏสงสาร ความเป็นไปของโลกเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ มีการเวียนว่ายตายเกิดมีที่สิ้นสุด ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา

3.2 แนวคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์

ในประเด็นแรก เราได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่องธรรมชาติ ซึ่งแน่นอนว่าย่อมมีประเด็นเนื้อหาสัมพันธ์อย่างแยกไม่ออกกับประเด็นที่ศึกษาต่อไปนี้ และถือว่าประเด็นนี้ได้สร้างเสริมขยายความจากประเด็นแรก การวิเคราะห์เรื่องธรรมชาติของมนุษย์จากพิธีกรรมข้าวล้านนา มีหัวข้อที่จะศึกษา ดังนี้

3.2.1 มนุษย์ : มิติทางโลกธรรมชาติและโลกเหนือธรรมชาติ

3.2.2 มนุษย์ : องค์ประกอบ

3.2.1 มนุษย์ : มิติทางโลกธรรมชาติและโลกเหนือธรรมชาติ

จากการศึกษาวิเคราะห์ในวรรณกรรมล้านนาหลายแห่ง เราพบว่า ชาวล้านนามีทัศนะเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ว่า แต่ละคนมีทั้งสิ่งธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติอยู่ในตัว คือ มนุษย์ทุกคนจะมีธาตุดิน น้ำ เหล็ก ไม้ ทอง แตกต่างกันไปตามปีเกิด ขณะเดียวกัน มนุษย์ก็จะมี "นาม" หมายถึง เทพหรือสัญลักษณ์ที่ปกป้องมนุษย์แต่ละคน ซึ่งอาจจะเป็นมนุษย์ เทวดา

ผีเสื้อ¹ แนวคิดและความเชื่อนี้ปรากฏในตำราพรหมลิขิตเมืองเหนือ ของน้อยศรีนวล จิตแปง (อ้างใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) ระบุเรื่องธาตุไว้ในแง่ที่เป็นพื้นฐานของ บุคลิกของหญิงและชาย กล่าวไว้ว่า

ปี	ธาตุ	นาม	มิตรปี
ใจ้ (ขวด)	น้ำ	เทวดาผู้ชาย	ใจ้ (ขวด)
เป้า (ขลุ)	ดิน	มนุษย์ผู้ชาย	สะง่า (มะเมีย)
ยี้ (ขาล)	ไม้	ผีเสื้อผู้หญิง	สะง่า (มะเมีย)
เหม้า (เกาะ)	ไม้	มนุษย์ผู้หญิง	ยี้ (ขาล)
สี (มะโรง)	ทอง	เทวดาผู้ชาย	สี (มะโรง)
ไล่ (มะเส็ง)	ไฟ	มนุษย์ผู้ชาย	เส็ด (จอ)
สะง่า (มะเมีย)	ไฟ	เทวดาผู้หญิง	เส็ด (จอ)
เม็ด (มะแม)	ทอง	เทวดาผู้หญิง	ไล่ (มะเส็ง)
สัน (วอก)	เหล็ก	ผีเสื้อผู้ชาย	ไค้ (กุน)
เร้า (ระกา)	เหล็ก	ผีเสื้อผู้ชาย	เม็ด (มะแม)
เส็ด (จอ)	ดิน	ผีเสื้อผู้หญิง	เร้า (ระกา)
ไค้ (กุน)	น้ำ	มนุษย์ผู้หญิง	เป้า (ขลุ)

นอกจากนี้ ชาวล้านนายังมีทัศนะว่าด้วย มนุษย์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งทั้งของโลกธรรมชาติและโลกเหนือธรรมชาติ เพิ่มเติมว่า ชีวิตของมนุษย์ดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ คือ กฎแห่งกรรม และกฎแห่งวิญญูสงสาร ซึ่งเป็นแนวคิดและความเชื่อที่รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา และชาวล้านนายังสัมพันธ์กับโลกเหนือธรรมชาติ โดยแสดงออกในการประกอบพิธีกรรมข้าว โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้สิ่งเหนือธรรมชาติบันดาลให้เกิดผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของข้าวที่ปลูก ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับโลกเหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกันอยู่ทั้งโลกความเชื่อและข้อเท็จจริง เพียงแต่มนุษย์มีวิธีการปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นแตกต่างกันตามสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติกับสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม และตามภูมิปัญญาของแต่ละคนในแต่ละยุคสมัย

¹ ผีเสื้อ เป็นผีที่อาศัยออกได้ 2 ประเภท คือ ผีเสื้อที่เป็นคนหรือสามารถมีความสัมพันธ์กับคนได้ และมีเสื้อในสภาพวิญญาณซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้คุ้มครองรักษาสถานที่ต่างๆ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542)

จากพิธีกรรมข้าวล้านนา ปรากฏลักษณะความสัมพันธ์ทั้ง 2 ลักษณะ คือ มนุษย์ผู้พึ่งพาโลกเหนือธรรมชาติและมนุษย์ในฐานะผู้พึ่งตนเอง ที่ปรากฏชัดเจนในคำโอกาสต่างๆเป็นลักษณะมนุษย์ผู้พึ่งพาโลกเหนือธรรมชาติ โดยเฉพาะในเรื่องธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ ชาวล้านนาจึงต้องอาศัยอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์บันดาลให้เกิดความสุขสมบูรณ์ ถือเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะของมนุษย์ดั้งเดิม ที่มีแนวคิดความเชื่อว่าโลกภายนอกมีพลังอำนาจและความสมบูรณ์สูงสุด

ผู้วิจัยเห็นว่า ความเป็นมนุษย์ผู้พึ่งตนเองในโลกธรรมชาติ ถือเป็นหลักสำคัญของการมีชีวิตอยู่ของชาวล้านนาในโลกกายภาพที่สัมผัสได้ด้วยประสบการณ์ แต่ในขณะเดียวกัน ความเป็นมนุษย์ผู้พึ่งพาโลกเหนือธรรมชาติ คือ กำลังใจที่เป็นพลังเสริมความเชื่อมั่นให้ประสบความสำเร็จในการทำนาและดำเนินชีวิตอื่นๆ ตัวอย่างเช่น ในพิธีแรกปลุกข้าว ชาวล้านนามีคำกล่าวกำกับการปลุกกล้า(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542) ความตอนหนึ่งว่า

ข้าวกอที่ ๑ ว่า “ข้าจักปลุกข้าวกอแรกนี้ หื้อมีแสนหน่อแลหน่อไหนหื้อมีแสนลำแลเนอ” เป่าลงที่ต้นกล้าแล้วจึงปลุก

ข้าวกอที่ ๒ ว่า “ข้าจักปลุกข้าวกอถ้วนสองนี้ หื้อมีแสนพวง แลพวงไหนก็หื้อมีแสนเม็ดแลเนอ” เป่าลงที่ต้นกล้าแล้วจึงปลุก

ข้าวกอที่ ๓ ว่า “ข้าจักปลุกข้าวกอถ้วนสามนี้ หื้อตกรวงงามเหมือนกันทุกที่แลเนอ” เป่าลงที่ต้นกล้าแล้วจึงปลุก

ข้าวกอที่ ๔ ว่า “ข้าจักปลุกข้าวกอถ้วนสี่ หื้อตกรวงดกถี่ช้ำกัน แลกเอาเงินคำปู้เลี้ยงแลเนอ” เป่าลงที่ต้นกล้าแล้วจึงปลุก

ข้าวกอที่ ๕ ว่า “ข้าจักปลุกข้าวกอถ้วนห้า หื้อน้ำฟ้าอย่าตกกรินมา อย่าตายผงตายหอด หื้อเต็มรอดทุกรวงแลเนอ” เป่าลงที่ต้นกล้าแล้วจึงปลุก

ข้าวกอที่ ๖ ว่า “ข้าจักปลุกข้าวกอถ้วนหก หื้อตกรวงรอดกันชูด้าว อาจเอาเมื่อไผ่เยื่อไผ่ เล้า ปู้เลี้ยงนั้นแลเนอ” เป่าลงที่ต้นกล้าแล้วจึงปลุก

ข้าวกอที่ ๗ ว่า “ข้าจักปลุกข้าวกอถ้วนเจ็ด สัตต์ผุงเสด็จไฟเหนือฟ้า สัตต์ผุงล่าไฟเหนือดิน สัตต์ทั้งหลายอย่ามากินอย่ามาใกล้ ให้ร้องหลิกหนีไกล” เป่าลงที่ต้นกล้าแล้วจึงปลุก

ความหมาย : กอที่ ๑ ขอให้ มีแสนหน่อ กอที่ ๒ แต่ละพวงให้มีแสนเมล็ด กอที่ ๓ ให้ข้าวตกรวงงามเหมือนกันหมด กอที่ ๔ ให้ข้าวตกรวงดก แลกเอาเงินได้ไม่หมด กอที่ ๕ ให้น้ำฝนตก

ลงมา ข้าวอย่าได้แห้งตายให้รอดทุกรวง กอที่ ๖ ให้ข้าวตกรวงรอดกันหมด เอาใส่ยังไม่มีหมด กอที่ ๗ ฝูงสัตว์ทั้งหลายอย่าได้มากัดกิน

สำหรับการติดต่อสัมพันธ์และสื่อสารระหว่างมนุษย์กับโลกเหนือธรรมชาติ ที่ปรากฏในพิธีกรรมข้าวล้านนา สามารถกระทำได้ 3 วิธี ดังนี้

1. สัมพันธ์โดยตรง ชาวล้านนาจะประกอบพิธีกรรมข้าวบางอย่างได้เอง พิธีกรรมส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและวิญญาณ ได้แก่ พิธี โดยชาวบ้านจะประกอบพิธีง่าย ๆ คำโอกาส¹สั้น และไม่ใช้เวลาในการประกอบพิธีกรรมไม่นานนัก
2. สัมพันธ์โดยผ่านปุจารย์หรืออาจารย์ผู้ประกอบพิธี ผู้ที่ประกอบพิธีกรรมจะเป็นผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่ผ่านการบวชเรียนในพระพุทธศาสนา พิธีกรรมส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับแนวคิดและความเชื่อเรื่องเทวดา ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แก่ พิธีสู่ขวัญ ซึ่งจะเป็นการประกอบพิธีกรรมเต็มรูปแบบ
3. สัมพันธ์โดยผ่านพระสงฆ์ ในบางพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา พระสงฆ์จะเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม ได้แก่ พิธีขอฝนโดยการฟังธรรม(ธัมม) พระสงฆ์จะเป็นผู้เทศนาพระธรรมเรียกว่า"ธัมมปลาชอน" ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์หรืออดีตชาติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นราชาปลาชอน นอกจากนี้ เมื่อสิ้นสุดฤดูกาลผลิตเก็บเกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้วชาวล้านนามักจะทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้กับบรรพบุรุษตามแนวคิดและความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา

จากพิธีกรรมข้าวล้านนา สรุปได้ว่า ความเป็นมนุษย์มีเรื่องที่ประกอบด้วย ทั้งความจริงในโลกธรรมชาติและโลกเหนือธรรมชาติ ซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดเรื่องความเป็นมนุษย์จากความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและวิญญาณ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธนิกายมหายานและเถรวาท

¹ คำโอกาส เป็นภาษาฝ่าย ที่เหมาะสมที่จะใช้ในสถานการณ์ที่พิเศษกว่าสถานการณ์ที่จะใช้เป็นภาษาความเรียงและภาษาคำพูดหนึ่งในปรากฏการณ์พิเศษที่จำเป็นกรณีที่ต้องการจะพูดกับเทพ ผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะเห็นได้จากบทเช่นมี บททำขวัญในงานต่างๆ ทั้งการแต่งงาน ทำขวัญนาคน สุขวัญ เรียกขวัญ บทเหล่านี้ถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ เป็นความรู้พิเศษของ"หมอทำขวัญ" (นิธิ เชื้อวงศ์รังศ.2538)

3.2.2 มนุษย์ : องค์ประกอบ

ชาวล้านนามีความเชื่อว่าสภาวะของทุกสิ่งจะมีอยู่ 2 มิติ คือ โลกธรรมชาติและโลกเหนือธรรมชาติ ด้วยพื้นฐานความเชื่อนี้ “มนุษย์”ของชาวล้านนาจึงประกอบขึ้นจากทั้งสิ่งธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ อันได้แก่ กาย จิต และขวัญ ดังได้กล่าวไว้เป็นเบื้องต้นแล้วในประเด็น 3.1

ก. กาย

ปัญหาทางอภิปรัชญาเรื่องสสาร(The problem of substance) เป็นการพยายามหาคำตอบว่าสิ่งใดที่เป็นสสารพื้นฐานหรืออันติมะ(basic or ultimate element)(John Hosper,1967) ชาวล้านนามีทัศนะในเรื่องนี้ว่า มนุษย์ประกอบด้วยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไม้ ธาตุไฟ ธาตุทอง และธาตุเหล็ก แม้ไม่ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนในพิธีกรรมชาวล้านนา แต่ปรากฏอยู่ในความเชื่อของชาวล้านนาทั่วไปเรื่องธาตุปีเกิดและคำไหว้(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) กล่าวไว้ว่า

“คนเกิดปีไข่ (ขวด) ธาตุน้ำ ธาตุจอมทอง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่”

“คนเกิดปีเป่า (ขลุ) ธาตุดิน ธาตุล้าปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง”

“คนใดเกิดปียี่ (ขาล) ธาตุไม้ ธาตุช่อแฮ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่”

“คนใดเกิดปีเหมา (เกาะ) ธาตุน้ำ ธาตุแช่แห้ง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน”

“คนใดเกิดปีสี่ (มะโรง) ธาตุดิน ธาตุพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่”

“คนใดเกิดปีไล่ (มะเส็ง) ธาตุน้ำ พระเจดีย์ศรีมหาโพธิหรือพุทธบงลังก์ที่พุทธคยา ฝั่งตะวันออกแม่น้ำเนรัญชรา จังหวัดคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย”

“คนใดเกิดปีสะง่า (มะเมีย) ธาตุไฟ ธาตุทะโค้ง คือเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง สหภาพม่า”

“คนใดเกิดปีเม็ด (มะแม) ธาตุดิน ธาตุดอยสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่”

“คนใดเกิดปีสัน (วอก) ธาตุดิน ธาตุพนม อำเภอพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม”

“คนใดเกิดปีเฒ่า (ระกา) ธาตุเหล็ก ธาตุหริภุชชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน”

“คนใดเกิดปีเส็ด (จอ) ธาตุดิน ธาตุเกศแก้วจุฬามณีบนสรวงศ์ชั้นดาวดึงส์”

“คนใดเกิดปีไค้ (กุน) ธาตุน้ำ ธาตุดอยตุง อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย”

แนวคิดเรื่องกายหรือร่างกายมนุษย์ของชาวล้านนา ไม่ได้เป็นการพยายามหาคำตอบว่าสิ่งใดที่เป็นสสารพื้นฐานหรืออันติมะ(basic or ultimate element)อย่างนักปรัชญาตะวันตก แต่

ชาวล้านนาได้รับอิทธิพลในเรื่องนี้จากพระพุทธศาสนาว่า มนุษย์ประกอบด้วยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุทอง และธาตุเหล็ก

ผู้วิจัยเห็นว่า ชาวล้านนาได้อิทธิพลแนวคิดความเชื่อมาจากพระพุทธศาสนา เปรียบเทียบจากธาตุวิภังสูตร(สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก,2535) ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า บุรุษนี้มีธาตุ 6 คือ ปฐวีธาตุ(ธาตุดิน) อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ(ธาตุไฟ) วาโยธาตุ(ธาตุลม) อากาษธาตุ(ธาตุอากาศคือช่องว่าง) วิญญานธาตุ(ธาตุรู้) โดยชาวล้านนาได้เปลี่ยนธาตุนามธรรม ได้แก่ วาโยธาตุ(ธาตุลม) อากาษธาตุ(ธาตุอากาศคือช่องว่าง) แปลงเป็นรูปธรรม ได้แก่ ธาตุไม้ ธาตุไฟ ธาตุทอง และธาตุเหล็ก ทั้งนี้อาจเกิดจากปัญหาเรื่อง การถ่ายทอดและสื่อความหมาย หรืออาจได้รับอิทธิพลแนวคิดความเชื่อจากแหล่งอื่นๆ

ข. จิต

ปัญหาทางอภิปรายเรื่องสิ่งสากล(The problem of universal) เป็นการค้นหาคำตอบว่าสิ่งใดที่อยู่ในสสาร เป็นสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้ด้วยผัสสะ ถือเป็นเนื้อแท้ที่ไร้คุณสมบัติใดๆ(pure qualityless substance) ที่แสดงออกโดยไม่ได้รวมอยู่กับคุณสมบัติของสสาร เป็นสิ่งที่ไม่อาจรู้ได้(unknowable substance)เรียกว่า "substratum" (John Hosper,1967) ปัญหาเหล่านี้เป็นสิ่งที่นักปรัชญาจิต(philosophy of mind)สนใจศึกษา โดยเฉพาะปัญหาเรื่องวิญญาณ(soul)และจิต(mind)ว่าเป็นอะไรและมีสภาพอย่างไร

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องจิต(mind)และวิญญาณ(soul) ผู้วิจัยได้สรุปและเปรียบเทียบแนวคิดนักปรัชญาตะวันตกและพระพุทธเจ้า ไว้ดังนี้

นักปรัชญาตะวันตกจะมีแนวคิดเรื่องจิตว่า หมายถึง กิจกรรมด้านปัญญา ในขณะที่วิญญาณ หมายถึง อารมณ์สะท้อนใจหรือตัวการชีวิต และถ้าต้องการหมายถึงจิตที่แยกออกจากร่างกาย ก็จะใช้คำว่าจิตใจ(spirit) โดยมองว่าจิตมีความซับซ้อนมีสิ่งเหล่านี้เป็นองค์ประกอบ

1. การดิ้นรนเพื่อดำรง ประกอบด้วย พลังกระตุ้น ความอยาก เจตจำนงค์และความประสงค์
2. ระบบของกระบวนการปรับตัว ซึ่งอาจเรียกได้ว่า พฤติกรรมการปรับตัว ประกอบด้วย การคิด การตัดสินใจ การใช้เหตุผล การจำ การรู้สึก

3. ความสำนึก ประกอบด้วย การรู้ตัวและความสำนึกตัวเอง

องค์ประกอบทั้งหมดก่อให้เกิดบุคลิกภาพตัวตนของแต่ละคน หรือที่เรียกว่า"อัตตา"(สรุปความจาก G.T.W. Pritrick เขียน กิริติ บุญเจือ แปล,2518)

ในพระธรรมบท ซึ่งเป็นพระพุทธรวณะ ได้กล่าวว่า "จิต" ไม่มีสรีระหรือไม่ใช่สรีระ(อสุรี) มีคุณาเป็นที่อาศัย(คุหาสย) เทียบไปไกล เทียบไปผู้เดียวหรือดวงเดียวตามลักษณะนี้ จิตไม่ใช่สมอง ซึ่งเป็นสรีระ และคำว่าคุหาในคำสามัญแปลว่าถ้ำ แต่ในเรื่องจิตนี้ แปลโดยความว่า มีกายเป็นที่อาศัย นอกจากนี้ กายและจิตตามคติทางพระพุทธศาสนาต้องอาศัยกัน ความมีอยู่ด้วยกันทั้งสองอย่างเป็นเหตุให้มีความเป็นมนุษย์บุคคล คือ ที่เรียกว่าเป็นบุคคล หรือเป็นคน ต้องมีกายและจิตอาศัยอยู่ ถ้ามีแต่ปราศจากจิต ความเป็นบุคคลก็สิ้นไป(สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก,2535)

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในธาตุวิภังสูตร(สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก,2535)ว่า ธาตุ 5 เป็นกาย ได้แก่ ปฐวีธาตุ(ธาตุดิน) อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ(ธาตุไฟ) วาโยธาตุ(ธาตุลม) อากาสธาตุ(ธาตุอากาศคือช่องว่าง) ส่วนธาตุที่ 6 คือ วิญญาณธาตุ(ธาตุรู้) เป็นจิตหรืออาการของจิต นอกจากนี้ พระพุทธศาสนาได้อธิบายคำว่า "ตัวตน"ว่า เป็นสิ่งสมมติ คำอธิบายเรื่องขั้น 5 แสดงข้อมูลให้เราเข้าใจเรื่องการยึดถือตัวตนว่าเกิดจากขั้นตอนเหล่านี้

1. รูป หมายถึง ส่วนประกอบของร่างกายที่เป็นเครื่องรับสิ่งกระทบจากภายนอก
2. เวทนา ได้แก่ ความรู้สึกที่เกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง 5 และทางใจ
3. สัญญา ได้แก่ ลักษณะต่างๆอันเป็นเหตุให้จดจำสิ่งที่จิตรับรู้ได้
4. สังขาร ได้แก่ คุณสมบัติต่างๆของจิต ซึ่งมีเจตนาเป็นตัวนำ เป็นตัวปรุงแต่งจิตให้มีการแสดงออก อันเป็นที่มาของการประกอบกรรม
5. วิญญาณ คือ ความรู้จากการได้รับสัมผัสทางประสาททั้ง 5 และทางใจ(ผศ.ก่องแก้ว เจริญอักษร,2541)

จะเห็นได้ว่า ตามหลักพระพุทธศาสนา ความมี"ตัวตน"เป็นสิ่งสมมติ และวิญญาณเป็นธาตุรู้จากการได้รับสัมผัสทางประสาททั้ง 5 และทางใจ โดยมีจิตเป็นตัวปรุงแต่งเมื่อร่างกายได้

รับการผัสสะจากภายนอก ทำให้เรายึดมั่นสิ่งเหล่านี้ว่าเป็น"ตัวตน" ตรงกันข้ามกับแนวคิดของนักปรัชญาตะวันตกที่ถือว่าสิ่งนี้คือ "ตัวตน"หรือบุคลิกภาพของแต่ละคน

จากการศึกษาของนักปรัชญาตะวันตก มีทฤษฎีต่างๆที่พยายามให้คำตอบเรื่องวิญญาณและจิต สังเขปได้เป็น 5 ประเภท ดังนี้(สรุปความจาก G.T.W. Priritick เขียน กীরติ บุญเจือ แปล,2518)

1. ทฤษฎีสารนิยม(materialism)และทฤษฎีอติปรากฏการณ์(epiphenomenalism) ซึ่งอ้างว่า จิตเป็นผลพลอยได้ชนิดหนึ่งของร่างกายที่ช่วยตัวเองไม่ได้ ตามทฤษฎีนี้ วิญญาณต้องสูญสลายไปตามการแตกสลายของร่างกาย ชีวิตที่ถือว่ามีความสำนึกหรือเป็นจิตนั้น ความจริงเป็นเรื่องทางกายภาพทั้งสิ้น
2. ทฤษฎีวิญญาณนิยมหรือทวินิยม เป็นทฤษฎีของพลาโต(Plato)และแนวคิดของเดส์การ์ตส์(Descartes) ซึ่งอ้างว่า จิตหรือวิญญาณเป็นอิสระต่างหากจากร่างกาย
3. ทฤษฎีที่ว่าจิตเป็นเพียงการสืบทอดเนื่องของประสบการณ์หรือสภาพจิต ตามความคิดของฮิวม์(David Hume)
4. ทฤษฎีที่ว่าจิตเป็นไปตามการปฏิบัติหน้าที่(functional view) ดังเช่นทฤษฎีของอริสโตเติล(Aristotle)และพวกสมัยใหม่ที่คิดว่า จิตเป็นเครื่องมือปรับตัวที่พัฒนาหรือปรับปรุงตัวขึ้นมาจากกระแสวิวัฒนาการอันยาวนาน
5. ทฤษฎีพฤติกรรมนิยม(behaviorism) ถือว่าจิตเป็นเพียงพฤติกรรมบางอย่างของสิ่งมีชีวิตเท่านั้น

สำหรับทัศนะของชาวล้านนา "จิต"ไม่ได้มีลักษณะที่แบ่งแยกแบบสุดโต่งในลักษณะสารนิยมหรือวิญญาณนิยมตามแนวคิดแบบนักปรัชญาตะวันตก หาก"จิต"ของชาวล้านนาปรากฏใน 2 ลักษณะ ซึ่งเป็นทัศนะผสมผสานระหว่างความเห็นแบบพุทธ แบบพราหมณ์ และแบบท้องถิ่นดั้งเดิมของชาวล้านนาเอง

ลักษณะที่ 1 จิตเป็นไปตามการปฏิบัติหน้าที่ ชาวล้านนาถือว่า จิตเป็นเครื่องมือปรับตัวที่พัฒนาหรือปรับปรุงตัวขึ้นมาจากกระแสวิวัฒนาการอันยาวนาน ในความหมายว่า จิตมีการเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด และจิตพัฒนาได้ด้วยกรรมหรือการกระทำของตนเอง โดยการบำเพ็ญ

บารมีหรือการทำบุญทำทาน ดังปรากฏในคำสุขวัณชาว ความตอนหนึ่ง(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)กล่าวว่า

“ตามโบราณตำนานว่าไว้	บอกจะใจสืบสายมา
ยังมีแม่ไก่ตัวหนึ่งนา	ชื่อว่าสุริยมังคิ
ฟ้าเพงปารมีมาบไชน้อย	มากกว่าพันหมื่นร้อยสังขยา
คัจฉาได้ลงมาเกิด	เป็นพระเลิศจามตี”

ฯลฯ

ความหมาย ตามตำนานกล่าวไว้ว่า มีแม่ไก่ชื่อสุริยมังคิบำเพ็ญบารมีมานานมาก จึงได้ลงมาเกิดเป็นพระผู้เป็นเลิศและสง่างาม

ลักษณะที่ 2 ชาวล้านนามีทัศนะว่า จิตเป็นเพียงการสืบต่อเนื่องของประสบการณ์หรือสภาพจิต มีอวิชชาเป็นตัวสร้างสมให้มนุษย์มีสภาวะคงอยู่และสืบต่อกระบวนการชีวิตภายใต้กฎแห่งกรรมและวัฏสงสาร ดังคำเรียก“ขวัณลูกแก้ว”หรือขวัณนาของพระยาปัญญาพิทยาจารย์ (ฟื้น)พ.ศ.2358(อ้างใน ดร.สิทธิ บุตรจิตร,2523) กล่าวคำสุขวัณบายศรีตอนหนึ่งว่า

“...ปฐมกำเนิด เมื่อเจ้าเกิดหัวมาที่ จิตวิญญาณมีเท่าเส้นผาแปด เจ้าจึงแหวกกฎหมายมาตั้งอยู่ในจอมขวัณแห่งพอลอมหล่อเข้ามารดา จึงได้ชื่อว่าอวิชชาตกแต่งหื้อเป็นแห่งสังขารกรรม มาก่อกรรมตั้งแต่ จังจักก่อหื้อเป็นวิญญาณขันธ์ ถึงเจ็ดวันครบโคจรพระกรรมเจ้ามาใส่หื้อเป็นตา สังคินีมาตั้งก่อแบ่งตาผ้อหื้อหัน...”

ความหมาย : เริ่มต้นแห่งการกำเนิด จิตวิญญาณมีขนาดเท่าหนึ่งในแปดส่วนของเส้นผม ... มาตั้งอยู่ในจอมขวัณเมื่อมีการปฏิสนธิ เมื่อมนุษย์กระทำความกรรมด้วยอวิชชาหรือความไม่รู้ จึงก่อให้เกิดเป็นวิญญาณขันธ์ภายใต้กฎแห่งกรรมและวัฏสงสาร

ค. ขวัณ

แนวคิดเรื่องขวัณได้ศึกษาวิเคราะห์มาพอสมควรเป็นพื้นฐานเอาไว้แล้วในข้อ3.1.2 เฉพาะในหัวข้อนี้ จะได้ศึกษาเจาะลึกเพิ่มเติมเน้นเกี่ยวกับมนุษย์โดยตรง ข้อโต้แย้งทางอภิปรายเรื่องวัตถุและชีวิต(matter and life) มี 2 แนวคิดที่ต่างกัน ได้แก่ ลัทธิจักรกลนิยม (mechanism)¹ และลัทธิชีวิตนิยมหรือชีวิตินทรีย์นิยม(vitalism)² จากพิธีกรรมข้าวของชาวล้านนามี

¹ จักรกลนิยม ถือว่าชีวิตและความคิดทุกอย่างเกิดขึ้นตามกฎกลศาสตร์อันตายตัว ฮอบส์ได้ชื่อว่าเป็นบิดาของลัทธินี้ มีคำมาก่อนในลัทธิปริมาณนิยมของเดโมคริตัสและลัทธิปโตเลมี (เกรติ บุญเจือ,2522)

² ลัทธิชีวิตนิยมหรือชีวิตินทรีย์นิยม เป็นลัทธิที่ถือความเป็นจริงแท้ของสิ่งทั้งหลาย ได้แก่ ชีวิต ซึ่งแสดงออกในระดับต่างๆในเอกภพ(เกรติ บุญเจือ,2522)

คำตอบเรื่องวัตถุกับชีวิตใกล้เคียงกับลัทธิชีวิตนิยมว่า มีพลังชีวิต(life force)ไม่ใช่วัตถุ เป็นภาวะความมีอยู่ระดับสูง(higher level of existence)ซึ่งปรากฏในสิ่งมีชีวิต แต่ไม่สามารถสังเกตและค้นพบด้วยประสาทสัมผัสตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์

1. ไม่ใช่วัตถุ(A non-material Life-force) ไม่สามารถลดทอนได้(Reducibility)
2. บุคลิกลักษณะของสิ่งมีชีวิตเป็นสิ่งที่ปรากฏออกมา(characteristics of living thing are emergence)ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มีอยู่ในตัวเอง แต่เกิดขึ้นหลังจากการรวมตัวขององค์ประกอบ(John Hosper,1967)

พลังชีวิตของลัทธิชีวิตนิยมมีลักษณะใกล้เคียงกับ"ขวัญ"ของชาวล้านนา กล่าวคือ ขวัญเป็นสภาวะอันหนึ่งครองอยู่ในส่วนของร่างกายกับจิตใจของมนุษย์(ดร.สิทธิ บุตรจันทร์,2523) อาจกล่าวได้ว่า ขวัญ ก็คือ พลังหรือกำลังใจของคนเรานั้นเอง (นฤมล เรืองรังษี อ้างใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542) สำหรับข้อแตกต่างระหว่าง"ขวัญ"ของล้านนากับ"พลังชีวิต"ของลัทธิชีวิตนิยม คือ ลัทธิชีวิตนิยม เห็นว่า พลังชีวิตมีอยู่เฉพาะในสิ่งมีชีวิตเท่านั้น และเป็นสิ่งที่ทำให้พฤติกรรมของสิ่งมีชีวิตต่างจากสิ่งไม่มีชีวิต แต่สำหรับชาวล้านนา"ขวัญ"นั้น มีอยู่ทั้งในมนุษย์ สัตว์ วัตถุสิ่งของต่างๆทั้งโดยธรรมชาติและโดยวัฒนธรรม

หากพิจารณาจากคำเรียกขวัญ จะเห็นว่า เพื่อความระหว่างกันชัดเจนและใกล้ชิดยิ่งขึ้น มนุษย์จึงพยายามแสดงลักษณะขวัญที่เป็นรูปธรรมให้สอดคล้องกันระหว่างกายกับจิต คือ ขวัญมีตัวตน มีความรู้สึก กินอาหาร และออกจากร่างไปท่องเที่ยวตามที่ต่างๆ เช่น คำกล่าวสมาข้าว(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)ที่กล่าวว่า

“ผู้ข้าหากตกแดงดาไว้ถ้าพร้าพร้อมชู้อัน	มีทั้งสุราลำและไก่อต้ม
มีทั้งกล้วยส้มและลูกหวาน	มีทั้งโภชนะอาหารหอมเหิน
ขอเชิญชวนเข้าขึ้นคินมา	มีทั้งบายศรีงามสะพราด
ดอกไม้อาดปักแซมใส่ขันไว้ถ้า	ขออ้งเชิญรับมาไวอย่าช้า
มาทรงเครื่องอย่างของประดับงามดี	มีทั้งเสื้อผ้าผืน ช้อง แว่น หวี
ที่อลานคำประดับด้วยแก้ว	ข้อแขนคำอันห้างแปลงแล้ว
แหวนสอดก้อยคำแดงงามเลิศล้ำใส่สอง	ข้อแขนคำอันห้างแปลงแล้ว
ข้าแต่งไว้ขอเชิญเจ้ามานุ่งทรงเครื่องพร้อม	มีทั้งจันทน์หอมกลิ่นคู้ห้องราชา
จูงม้ายันย้อยยออย่าเนานาน	ผู้ข้าแต่งไว้มีหลายประการ

โภชนามีทั้งไก่ต้มและข้าวขึ้นหอมอ่อน
 สิบนิ้วประนมกรข้าไว้บนน้ำ
 มีทั้งกล้วยคร่ำยาวใหญ่
 แต่ตามคู่แสง

คุณิกาถ่วงไผ่พลั่ว
 จุ่มมาเสวยเข้าน้ำมากพลู
 ผูกอุปเทียนงาม
 บ่หือหายตามทำนองมา"

ฯลฯ

ความหมาย : ข้าได้ตกแต่งเครื่องบูชาทั้งคาวหวาน ขอให้ขวัญข้าวได้กลับมา ข้าได้จัดเตรียม
 บายศรี เครื่องประดับ เสื้อผ้า แว่น หวี เครื่องประดับแก้ว กำไล พร้อมทั้งเครื่องหอม ขอเชิญ
 ขวัญข้าวมานั่งทรงเครื่อง ทั้งเครื่องจันทน์หอมกลิ่นคั่งในห้องราชา ยังมีอาหารทั้งไก่ต้มและข้าว
 ขึ้นหอมอ่อน ถ่วงไผ่มาเสวย สิบนิ้วพนมกราบไหว้ ขอจงมาเสวยเข้าน้ำมากพลู ผลไม้ รูป
 เทียนที่เตรียมไว้ อย่าได้หายไปไหน

"สรีสวัสดิ์ชะวันวันนี้เป็นวันดี
 ข้าจักนบน์อมหวานไหว้สาสามุลเค้า
 ข้าจักกับขวันเข้าเป็นเจ้าแต่เค้าถึงปลาย
 สิบนิ้วน้อมข้มอนรับถวาย
 ขวันเข้าอันรังแร่มอยู่กลางท่งกว้าง
 ขวันเข้าอันตกเสียดังแม่น้ำและทางหลวง
 ขวันเข้าอันตกเสียดังเมืองใหญ่

ข้าจักยกอัญชลีวันทีครบ
 สวัสดิ์จุ่มมาผายแผ่
 ก็หือมาเนอ
 ก็หือมา
 คัหือพาเอากันแผ่ไฟไหลมา"

ฯลฯ

ความหมาย วันนี้เป็นวันดี ข้าขอน้อมไหว้ขวัญข้าว ไม่ว่าขวัญข้าวจะอยู่ที่ใด กลางทุ่ง แม่น้ำ
 ทางหลวง กลางเมืองใหญ่ ขอขวัญข้าวได้ไหลมารวมกันที่นี่

เช่นเดียวกับ ขวัญข้าว ขวัญควาย มนุษย์ทุกคนก็จะมี"ขวัญ"ประจำตัว ชาวล้านนามี
 ความเชื่อว่า "ขวัญ"จะเป็นผู้ที่ปกป้องรักษาผู้เป็นเจ้าของขวัญให้มีความสุข ไม่เจ็บป่วย ถ้าขวัญ
 ออกจากร่างจะทำให้เจ็บป่วยหรือเกิดผลร้ายต่างๆขึ้นได้ ฉะนั้น ชาวล้านนาจึงทำพิธีเรียกขวัญ
 เพื่อรักษาขวัญให้อยู่กับตัวตลอดไป

สำหรับความเชื่อเรื่องขวัญในล้านนานั้นมีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ดังปรากฏอยู่ในมหาชาติ
 ล้านนา ฉบับสร้อยสังกร(นฤมล เรื่องรังษี อ้างใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ,2542)
 ซึ่งเป็นฉบับเก่าแก่ที่สุด มีอายุไม่ต่ำกว่า 300 ปี ได้กล่าวถึงการเรียกขวัญในกัณฑ์มหิรี ความว่า

“ลุกขึ้นมาเถอะเมียรักยิ่งเสมอตา
 สามสิบสองขวัญนางอย่าไพล่ดงหนาเถื่อนถ้อง
 ที่น้ำไหลหลังช่วยด่านผาชัน
 สามสิบสองขวัญนางอย่าไพล่อยู่ป่าไม้จวงจันทร์
 ที่คอยดงต้นหนาเหลือบเห็น
 ขวัญนางอย่าไพล่ตัดคั้งแค้นมากเมามัว
 บัดนี้พี่แปนผัวนางค้มาก้มหัวเรียกร้อง
 สามสิบสองขวัญมัทรีนาฏน้องจูงรีบรวมา”

ความหมาย : ลุกขึ้นมาเถอะเมียรัก สามสิบสองขวัญนางอย่าไพล่ที่ดงรก ที่น้ำไหลผาชัน ป่าไม้
 คอยดง สามสิบสองขวัญนางอย่าไพล่แค้นมัวเมา บัดนี้ พี่ได้เรียกสามสิบสองขวัญมัทรีจูงรีบกลับ
 มา

ชาวล้านนามีทัศนะว่ามนุษย์ประกอบด้วยกาย จิต และขวัญ ส่วนประกอบทั้งสามแยก
 จากกันไม่ได้ ต้องรักษาสภาพให้อยู่ในสมดุลย์ สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตเป็น
 ปัญหาทางอภิปรัชญา นักปรัชญามีคำตอบเรื่องนี้ใน 5 ลักษณะดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 2
 ทัศนะของชาวล้านนาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกายและจิต มีลักษณะใกล้เคียงกับทฤษฎีสองแง่
 (The double-aspect theory)(John Hosper,1967)ทฤษฎีนี้เห็นว่า กายและจิตเหมือนกับ
 เหรียญที่มีสองด้าน ทั้งสองส่วนตอบสนองสิ่งเดียวกัน แต่ให้ภาพสะท้อนที่แตกต่างกัน

นอกจากนี้ ชาวล้านนายังมีทัศนะว่า ขวัญ เป็นเหตุที่มีอิทธิพลเหนือทั้งจิตใจและร่างกาย
 มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับจิตใจหรือวิญญาณโดยตรง(ดร.สิทธิ บุตรอินทร์,2523) เมื่อจิตใจเสียสมดุลย์
 จึงต้องมีพิธีหรือกิจกรรมบำรุงขวัญให้เกิดกำลังใจ การแสดงออกต่อขวัญในพิธีเรียกขวัญข้าว พิธี
 เรียกขวัญควาย จึงมีลักษณะที่อ่อนนุ่มและประนีประนอมต่อขวัญ ด้วยนับถือว่าขวัญข้าวเป็น
 เจ้า ส่วนขวัญควายนั้นเปรียบเสมือนแก้วมึงมกคล ดังคำกล่าวเรียกขวัญว่า

“มาเถอะนางเฮย ขวันเข้าแปนเจ้า	อย่าไพล่ตกใจเวรเวนแค้น
แก่เงื่อมแงนินผา	น้ำสมุทท์คุณค่าต่ำได้”

ฯลฯ

ความหมาย แม่โพสพมาเถอะ ขวัญข้าวเป็นเจ้า อย่าไพล่ตกใจไปที่หน้าผาหิน มหาสมุทร

“จักแก้เชือกละเหลื่อสายอ้อมกับสายดัง บ่หื้อขวันเจ้าแก้วแก่นไห้แอ่วล่าแล่นนอกแรม
 กลัวท่านจักยับเอาไฟเข้าแลแกง กลัวสุเจ้าตายเสียป๋าดายปางเปล่า
 ผู้เข้าจักมัดขวันเจ้าหื้อเป็นแก้วมิ่งมงคล รั้มมูทผิจุ่งเกิดกับตัวตนคู่ชาติ”

ฯลฯ

ความหมาย : จะแก้เชือก ไม่ให้ขวัญต้องรอนแรม ต้องตายไป ข้าจะมัดขวัญเจ้าให้เป็นมิ่งมงคล
 ความสว่างแจ้งในธรรมจงเกิดแก่ตัวเจ้า

สำหรับการเรียกขวัญของล้านนาจัดขึ้นเมื่อผู้ที่ได้รับเรียกขวัญนั้น เปลี่ยนแปลงสถานภาพ
 จากเลวร้ายไปสู่สภาพที่ดีกว่าเดิม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับโอกาสและสถานการณ์ ต่อไปนี้ (นฤมล เรื่อง
 รั้งผี อ้างใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542)

1. เมื่อมีผู้มาเยือน หรือมาอยู่ใหม่
2. เมื่อมีผู้ต้องจากไป
3. เมื่อเกิดการเจ็บป่วยทางร่างกายหรือจิตใจ
4. เมื่อมีการเลื่อนยศหรือตำแหน่งหน้าที่การงาน
5. เมื่อมีการบวชในพุทธศาสนา
6. เมื่อมีการสมรส
7. เมื่อมีการใช้แรงงานสัตว์เสร็จสิ้นลง

อาจกล่าวได้ว่า การเรียกขวัญ คือ วิธีการสร้างกำลังใจให้เกิดกับมนุษย์ เมื่อกระตุ้นจิต
 ใจที่หย่อนความเข้มแข็งให้มีความฮึกเหิม ย่อมส่งผลต่อร่างกาย ชาวล้านนาใช้พิธีกรรมชาวเป็น
 วิธีการหนึ่งในการสร้างขวัญกำลังใจ โดยอยู่บนพื้นฐานของระบบความเชื่อเรื่องพลังอำนาจของสิ่ง
 เหนือธรรมชาติต่างๆ และสิ่งเหล่านี้ปรากฏแนวคิดเรื่องโลกและมนุษย์ตามแนวคิดทาง
 อภิปรัชญาดังกล่าวมาทั้งหมด ยิ่งไปกว่านั้น ยังได้ก่อให้เกิดเป็นหลักปฏิบัติทางจริยศาสตร์ ซึ่งให้
 ความสำคัญต่อระบบคุณค่าทางพฤติกรรมของมนุษย์ ปฏิสัมพันธ์ต่อโลกที่มนุษย์พึงปฏิบัติเป็น
 มาตรฐานทางจริยธรรม และความดีสูงสุดของชีวิต ซึ่งเป็นเนื้อหาที่จะวิเคราะห์ในบทต่อไป